

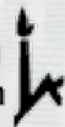

המכון ליחסים בינלאומיים
ע"ש לאונרד דייוויס
The Leonard Davis Institute
for International Relations

**מסרי פחד בשיח הפוליטי בישראל:
תכניות מדיניות בנושא הסכסוך הישראלי-פלסטיני,
2003-2004**

נמרוד רוזלר

האוניברסיטה העברית בירושלים
The Hebrew University of Jerusalem

נמרוד רוזלר

מסרי פחד בשיח הפוליטי בישראל: תכניות מדיניות בנושא הסכסוך הישראלי-פלסטיני, 2003–2004

Nimrod Rosler

Fear messages in the Political Discourse in Israel: Political Agendas with Regard to the Israeli-Palestinian Conflict, 2003-2004

© All rights reserved to The Leonard Davis Institute for International Relations. This paper may not be reproduced, duplicated, copied, sold, distributed or be exploited for any purpose, in whole or part, without the express written permission of the Director of the Institute.

עריכת לשון: גלית שמאע

המכון ליחסים בינלאומיים ע"ש לאונרד דיוויס, האוניברסיטה העברית
בירושלים

הוצא לאור בישראל

תוכן הפרסום אינו משקף בהכרח את עמדת המכון.

אפריל 2011

תוכן העניינים

4	א. מבוא
6	ב. רקע תאורטי
6	הפחד והשלכותיו הפסיכולוגיות והפוליטיות
8	הפחד והשפעותיו על חברות בסכסוך
11	הפחד והשפעתו על החברה היהודית בישראל
13	הפחד ושימושו בתעמולת הבחירות בישראל
	ג. מקרה מבחן: שימוש בפחד בשיח הפוליטי בישראל
16	בנושא הסכסוך הישראלי-פלסטיני בשנים 2003–2004
	אינתיפאדת אל-אקצא ופחד בחברה היהודית בישראל
16	בראשית המאה העשרים ואחת
17	תכניות מדיניות בשנים 2003–2004
18	מטרות המחקר והשערותיו
19	שיטת המחקר
21	תוצאות ניתוח המסמכים
29	תוצאות ניתוח הראיונות
32	דיון
34	לא על הפחד לבדו
37	ייחוד המחקר ומגבלותיו
38	ד. סיכום ומחשבות לעתיד
40	ה. מקורות

א. מבוא

השפעותיו ותפקידיו של הפחד כגורם המניע לשכנוע נבחנו במספר רב של מחקרים בפסיכולוגיה חברתית, ולאחרונה החלה לגבור ההתעניינות בתפקידו בפוליטיקה בכלל ובחברות הנתונות בסכסוכים ממושכים בפרט (ראו למשל Marcus and MacKuen, 1993; Dillard, 1994; Lake and Rothchild, 1998). החברה היהודית-ישראלית היא דוגמה מובהקת לחברה השקועה בסכסוך מאז היווסדה. שורשיה של חברה זו נטועים בקהילות יהודיות שסבלו לא פעם מרדיפות שהגיעו לשיאן בשואה. על כן, אין זה מפתיע שהיא מתאפיינת בתחושת פחד קיומי – אישי וקולקטיבי – המלווה את מרקם חייה ומעצבת אותו. תחושה זו אף נותחה בהרחבה (ראו Bar-Tal, 2001). עם זאת טרם נידונו במחקר השאלות: **האם נעשה שימוש בפחד בשיח הפוליטי בישראל בנושא אחד ממקורותיו של פחד זה, הלוא הוא הסכסוך הישראלי-פלסטיני? ואם כן – כיצד?** התשובות על שאלות אלה חשובות מאוד כדי להבין את תפקידו של רגש מרכזי ודומיננטי זה בקידום ניסיונות ליישב את הסכסוך בדרכי שלום או במניעתם ובהגברת המודעות לתהליכים שעשויים לשמר ואף להעצים את רגש הפחד בחברה הישראלית. בחינתו של השימוש במסרים מעוררי פחד תאפשר גם לעמוד על מקומו בתהליכי שכנוע פוליטיים הלכה למעשה ולבדוק אם יש הבדלים בשימוש שעושות במסרים אלה קבוצות פוליטיות בהתאם לנטייתן האידאולוגית.

קודם שאציג את מקרה המבחן במחקר זה, אפתח בסקירה תאורטית של מושג הפחד ושל השלכותיו הפסיכולוגיות והפוליטיות. אתמקד בשימוש בו כאמצעי שכנוע בכלל וכאמצעי שכנוע פוליטי בפרט.

---

* תודה מקרב לב לדניאל בר-טל שסייע וליווה את המחקר בנפש חפצה ובידע רב. תודה גם ליעקב בר-סימן-טוב, לעירן הלפרין ולקורא אנונימי על הערותיהם המחכימות על טיוטות קודמות של המאמר. במהלך המחקר הסתייעתי במלגות ממרכז שוויץ לחקר סכסוכים, ניהולם ויישובם באוניברסיטה העברית בירושלים וממרכז תמי שטינמן לחקר שלום באוניברסיטת תל אביב, ועל כך שלוחה להם תודתי.

כדי להעמיק את ההבנה לגבי מקורות השימוש בפחד בשיח הפוליטי בישראל אבחנו את השפעותיו על חברות הנתונות בסכסוך קשה בכלל ועל החברה היהודית בישראל בפרט. כמו כן אציג מחקרים קודמים שבדקו את השימוש במסרים מעוררי פחד במערכות בחירות בישראל. בחלקה האמפירי של העבודה, המובא בהמשך, אתייחס לגורמי הרקע הפוליטיים והפסיכולוגיים-פוליטיים שהתקיימו בתקופת המחקר, בשנים 2003–2004, עת התעורר מחדש הדיון הפוליטי על עתיד הסכסוך הישראלי-פלסטיני, ואציג את התכניות המדיניות העיקריות שהועלו באותה העת. מחקר זה מציע שתי שיטות משלימות כדי לבחון את השימוש שנעשה במסרים מעוררי פחד בשיח הפוליטי בישראל: ניתוח תוכנם של מסמכים פומביים של התכניות המדיניות וניתוח ראיונות, שנערכו במיוחד לצורך המחקר עם נציג בכיר של כל אחת מהן, כדי להעמיק את ההבנה של מהות התכנית המוצעת, את נימוקיה ואת השימוש שנעשה בה במסרי פחד. בחלק האחרון אציע מסקנות לגבי תפקיד הפחד בשיח הפוליטי בישראל ולגבי משמעויותיו המדיניות והחברתיות.

ב. רקע תאורטי

הפחד והשלכותיו הפסיכולוגיות והפוליטיות

גישות פסיכולוגיות וגישות סוציולוגיות בחקר הרגשות מציעות הגדרות משלימות למושג "פחד". שתי ההגדרות יכולות לסייע בהבנת התופעה רבת הפנים ולבחון את השפעותיה על יישוב סכסוכים. לפי הגישה הפסיכולוגית, הפחד כולל תחושה סובייקטיבית של דאגה וחוסר שקט, שינויים פיזיולוגיים היכולים להתבטא בהזעה, בדופק מהיר ובנשימה שטחית וכן התנהגות המלווה את התחושה – תוקפנות, הימנעות מהגירוי מעורר הפחד או בריחה ממנו (Darwin, [1872] 1965; Gray, 1987; Gullone, 2000; Öhman, 2008). לפי הגישה הסוציולוגית, פחד – כמו רגשות אחרים – מוגדר כתופעה חברתית שהיחיד חווה בתוך הקשר תרבותי-חברתי המזהה מצבים המעוררים פחד מצד אחד ויוצרים תחושות, דרכי הבעה והתנהגויות רלבנטיות מצד אחר. הפחד נתפס כאקט של תקשורת בין-אישית המובנה על ידי החברה ונועד לשרת אותה (Hochschild, 1979; Scruton, 1986; Barbalet, 1998).

הגורם העיקרי להופעת פחד הוא גירוי הנתפס ומתפרש בעיני הפרט כאיום או כסכנה. איום זה יכול להיות איום פיזי על האדם או על סביבתו, איום חברתי עליו ועל מעמדו, או איום סמלי על זהותו (האישית או הקולקטיבית), על ערכיו ועל אמונתו. תאוריות ההערכה הקוגניטיבית (cognitive appraisal theories) גורסות שרגש הפחד נובע מהערכה סובייקטיבית של סיטואציה כמאיימת וכנגרמת לרוב על ידי גורמים חיצוניים. רגש זה גורם לתחושת חוסר נעימות, אי-ודאות וחוסר אונים, היכולה גם להסביר התנהגויות של הימנעות מגורמי הפחד או בריחה מהם המתרחשות בעקבותיה (Smith and Ellsworth, 1985; Roseman, 1996; Scherer, 1997). תפקידו הבסיסי של הפחד הוא לסייע בהישרדותם ובהסתגלותם של הפרט ושל הכלל למצב מסוים, מן הבחינות הפיזיות והחברתיות כאחד. מן ההיבט הפיזי משרת הפחד מערכות התנהגותיות בסיסיות של האדם, שעוצבו בתהליכי הסתגלות באבולוציה, ומטרתן להגדיל את סיכויי הישרדותו והישרדות בני מינו מן ההיבט החברתי (LeDoux, 1996; Gullone, 2000; Öhman, 2008).

המכון ליחסים בינלאומיים ע"ש לאונרד דיוויס

מובנה לעתים הפחד על ידי החברה לצורך שימור הקונפורמיות של חברה לעמדות, לערכים, לנורמות ולהייררכיה המקובלים בה (Scruton, 1986). תפקידיו ההסתגלותיים של הפחד הופכים אותו לרגש חשוב מאוד לאדם ולחברה שבה הוא חי. תפקידים אלו מצטרפים למנגנונים הדומיננטיים האחראים לתגובות הפחד והופכים אותו לתופעה בעלת השפעות קוגניטיביות וחברתיות משמעותיות.

חוקרים שונים דוגמת לדו (LeDoux, 1996) ואוהמן (Öhman, 2008) הצביעו על מנגנון אוטומטי של הפעלת הפחד, העוקף את תהליך החשיבה ומפיק תגובות לא מודעות, מהירות ודומיננטיות. האזור במוח הנקרא אמיגדלה (amygdala) אחראי ככל הנראה להפעלת מנגנון זה באמצעות שליטתו על מערכות גוף מרכזיות. גירויים חיצוניים יכולים לעורר את המנגנון בקלות, וכאשר הוא ער, הוא בעל השפעות שתלטניות על תהליכים קוגניטיביים כמו תפיסה, עיבוד מידע, זיכרון וקבלת החלטות (LeDoux, 1996; Jarymowicz and Bar-Tal, 2006). השפעות אלו הופכות את רגש הפחד לכלי יעיל להשפעה חברתית ופוליטית – הן לשינוי עמדות והן להשפעה לכיוון פעולה מסוים. הספרות בפסיכולוגיה חברתית העוסקת בשינוי עמדות מציעה מנגנונים שונים שבעזרתם מסר מעורר פחד יכול להביא לשכנוע לטובת עמדה או פעולה מסוימת (Janis and Feshbach, 1953; Leventhal, 1970; Rogers, 1975; de Hoog, 2007). הממצאים העיקריים שהצטברו במשך השנים מלמדים כי השכנוע הוא אופטימלי כאשר המסר מעורר דרגות פחד בינוניות וכי מידת השכנוע מושפעת ממשתנים מתווכים כגון תוכן המסר, מקור המסר ונמען המסר (Higbee, 1969; Rogers, 1975; Dillard, 1994).

הוגי דעות קלאסיים בתחום הפוליטי, כמו הובס (Hobbes, [1651]) ומורגנטאו (Morgenthau, 1985), ציינו את חשיבות הפחד ואת כוחו המניע ביחסים בין עמים וחברות בכלל. תוקידידס (Thucydides, [431 B.C.] 1986) טען שהפחד הוא זה שעמד בבסיס המלחמה בין אתונה לספרטה, בעוד שוולץ (Waltz, 1979) גרס שהפחד נמצא בבסיס חוסר האמון בין מדינות ודוחף אותן ליצירת מאזן כוחות ביניהן.¹ עם זאת נטה המחקר המסורתי להתייחס לרגשות בכלל כאל גורם לא רצוי אך בלתי נמנע שיש לנסות למזער את השפעתו, כך שההיגיון יכתוב את

¹ לסקירה על רגש הפחד בפרט ועל רגשות בכלל במחשבה המדינית, ראו Crawford, 2000.

השיפוט הפוליטי (למשל Callan, 1997; Arkes, 1993). גניס ומאן (Janis and Mann, 1977) וקרופורד (Crawford, 2000) טוענים כי דרגות פחד בינוניות עשויות להביא לאיסוף מאומץ של מידע רלבנטי ולהשקעת מחשבה בחיפוש אחר דרכי פעולה מתאימות. באופן דומה, מרקוס ומקיווין (Marcus and MacKuen, 1993) טוענים שרגשות דווקא מסייעים לחשיבה, למעורבות ולמודעות פוליטית. פחד, באופן ספציפי, מזמן לשחקנים פוליטיים הזדמנות ליצור שכנוע באמצעות "מערכת הפיקוח" (surveillance system): המערכת מאותתת לאדם על סכנה בסביבתו וגורמת לו לעצור את פעולותיו השגרתיות, לחשוב על דעותיו והתנהגותו ולהעריכם מחדש באמצעות עיבוד מידע פוליטי מעמיק יותר והגברת האפשרויות ללימוד דרכי תגובה חדשות (שם).² ממצאיו של בריידר (Brader, 2005) מחזקים את הטענה ומלמדים על כך שמסרי פחד יכולים להביא לשינוי בבחירה פוליטית.

הפחד והשפעותיו על חברות בסכסוך

הפחד משפיע על הפוליטיקה לא רק כתופעה רגשית אינדיבידואלית. הוא יכול גם לשמש הקשר או אווירה פוליטית וחברתית, וכך להיות רגש קולקטיבי. נוסף על כך מתהווים הרגשות האינדיבידואליים בהשפעת מסגרות וכללים חברתיים ותרבותיים משותפים, ולכן טבעי שרגש מסוים יהפוך לנחלת רוב הפרטים בחברה, בין שבאופן ספונטני בין שבאמצעות תהליכים חברתיים מכוונים (Bar-Tal, 1994; Markus and Kitayama, 2001). גישות שונות מציעות שיש רגשות קולקטיביים מסוימים המאפיינים קבוצה חברתית ומשמשים נדבך חשוב בגיבוש זהותה ובשימור התנהגותה הקולקטיבית (Barbalet, 1998; de Rivera, 2007; Bar-Tal et al., 2007). כך למשל חברות מסוימות בדרום אמריקה ובמרכזה מאופיינות באקלים רגשי של פחד בגלל הטרור שמפעילה בהן הממשלה לצורך שימור שליטתה הפוליטית (Corradi et al., 1992; Green, 1994). חוקרים הצביעו על אוריינטציית פחד קולקטיבית בחברות נוספות, כמו בחברה הישראלית (Bar-Tal, 2001) ובחברה הפולנית (Petersen, 2002).

² מערכת הפיקוח היא חלק ממנגנון המודיעין הרגשי, המורכב גם ממערכת הנטייה, שבעזרתה עורכים שיפטים פוליטיים סטנדרטיים (Marcus and MacKuen, 1993).

בתחום המחשבה המדינית מציעה מיצן (Mitzen, 2006) שמדינות השקועות בסכסוך מתמשך יעדיפו להמשיך בשגרת הסכסוך, בעקבות האיום שהן עלולות לחוש על ביטחונן האונטולוגי אם ייפתר הסכסוך. הסכסוך במקרים אלו הופך לחלק עיקרי בהגדרת זהותן ומטרותיהן הלאומיות של חברות אלו ומספק סביבה קוגניטיבית יציבה הדרושה לתחושת הביטחון האונטולוגי. כדי להימנע ממצב של איום קיומי על זהותה עשויה המדינה אף להבנות שיח מתמשך של סכנה (Campbell, 1998; Mearsheimer, 2001).

חברות המעורבות במלחמות ובסכסוכים ממושכים מפתחות אוריינטציית פחד קולקטיבית בגלל הימשכות האיום ובגלל הסכנות האורבות לפרטים ולחברה (Jarymowicz and Bar-Tal, 2006). במצבי סכסוך ממושך ממלא הפחד הקולקטיבי תפקידים פונקציונליים בחברות הנתונות בו ומאפשר התמודדות טובה יותר עם הלחץ ועם המתח: הוא מכניס את הפרטים ואת הקולקטיב למצב של מוכנות מתמדת לסכנות פוטנציאליות, ממקד את תשומת הלב בסימנים ובמידע המרמזים על איום אפשרי, מגביר את הלכידות ואת הסולידריות מפני האיום החיצוני, ומניע את הפרטים לפעול נגד האויב בשם החברה ולמען הגנתה. בד בבד נמצא הפחד כגורם המשמר סכסוכים, מעצים אותם ומונע את יישובם, בגרמו הטיות תפיסיות כלפי הסכסוך וכלפי הצד האחר, דוגמת פרשנות שלילית להתנהגויות ולאירועים עמומים, ביצרו קיפאון קוגניטיבי ורצון לדבוק בעבר ובהביאו להצדקת המדיניות הקיימת (Crawford, 2000; Bar-Tal, 2001; Huddy *et al.*, 2002). ליבו (Lebow, 2005) אף טוען שהתוצאות ההתנהגותיות של פחד במישור הפוליטי עשויות לגרום לאיומים ולסכנות שיעוררו אותו להגשים את עצמם, וכך לשמר את מעגל הסכסוך. מחקרים מגוונים מלמדים שחוויות של איום ופחד קשורות בתפיסה ימנית של שמרנות פוליטית (Jost *et al.*, 2003) ומגבירות דעות קדומות, אתנוצנטריות וחוסר סובלנות (Feldman and Stenner, 1997; Stephan and Stephan, 2000; Duckitt and Fisher, 2003). במחקרים שנערכו בישראל התגלה קשר שלילי בין עמדות המבטאות פחד או תחושת איום קולקטיביים לבין עמדות התומכות ביישוב הסכסוך הישראלי-פלסטיני בדרכי שלום (אריאן, 1999; Bar-Tal *et al.*, 2000; Gordon and Arian, 2001; Maoz and McCauley, 2005; 2009). אוריינטציית פחד קולקטיבית עשויה להשתלב – הן כגורם והן כתוצאה –

בדילמת הביטחון הבין-קבוצתית³ במצב של סכסוך ממושך ואף להיות מנוצלת בידי יזמים אתניים כדי לשמר, ואפילו להחריף, את האלימות בסכסוך (Mueller, 2000; Barak, 2007).⁴

עם זאת ניתן לשער כי הפחד יכול לשמש גם מנגנון שיקדם תהליכי למידה והגעה לבשלות לפתוח במשא ומתן ולהתפשר (Levy, 1994; Zartman, 2000; Bar-Siman-Tov, 2001). זאת בשלושה תנאים: (1) בפני הצדדים מוצג אופק מדיני; (2) הפחד מסייע לחשוף קטסטרופה קרבה ובאה; (3) הפחד מצטרף כרכיב נוסף למחיר הכבד שמשלמים הצדדים לסכסוך. במקרה הישראלי, לאחר פרוץ אינתיפאדת אל-אקצא, התעצמה התפיסה שלפיה ישראל מחויבת להגיב בכוח רב לאלימות הפלסטינית כדי ליצור הרתעה ופחד בקרב הצד הפלסטיני ("צריבה תודעתית"). ההרתעה והפחד אמורים היו לגרום להפסקת האלימות ולהניע את הפלסטינים לנכונות לויתורים רבים יותר – מטרות שאין כלל ודאות שהושגו (בר-סימן-טוב ואחרים, 2005; Hafez and Hatfield, 2006). נראה שהשפעת הפחד על הנכונות לויתורים היא מורכבת, כפי שעולה ממחקר שנערך בספרד לגבי משא ומתן עם ארגון המורדים הבסקים ETA, שבו נמצא מתאם בין פחד לבין נכונות לקיים משא ומתן, אך גם בין פחד לבין התנגדות למשא ומתן (Paez, 2006).

במאמר קודם (רוזלר, 2010) הצעתי שישה תנאים, שבהתקיים אחד או יותר מהם גדל הסיכוי שהפחד ישמש חסם מפני תהליכי יישוב סכסוכים, בין השאר גם במסגרת השיח הפוליטי בחברה הנתונה בסכסוך:

1. כאשר הסכסוך הוא ממושך וכולל איבה עזה, אלימות ואי-אמון המתמקד באיומים של הצד האחר ובסיכונים הכרוכים בשינוי מדיניות הסכסוך.
2. כאשר ההצעות להתמודד עם הסכנות ועם האיומים מחזקות ומצדיקות את המשך המדיניות הקיימת, אשר תורמת לשימור הסכסוך.

³ דילמת הביטחון מתייחסת למצב האנרכי במישור הבינלאומי, כאשר פעולות שמדינה אחת עושה לטובת ביטחונה עלולות לאיים על ביטחונה של מדינה אחרת, דבר שמוביל למרוץ חימוש, סכסוך ואף מלחמה (Mitzen, 2006). פוזן (Posen, 1993) הציע להרחיב את המושג גם ליחסים בין קהילות הנמצאות בסכסוך.

⁴ כפי שמתרחש כיום בעיראק שלאחר הכיבוש האמריקני. להרחבת המושגים וליישומם על הסכסוך בתוך עיראק, ראו Barak, 2007.

3. כאשר הפחד הוא גורם המלכד את החברה ומדרבן את מרבית חבריה להמשיך בעימות.
4. כאשר הסכסוך נתפס כנושא קיומי שכל ניסיון ליישבו משתקף כסכנה לקיום ולזהות החברה והפרטים המרכיבים אותה.
5. כאשר בהיעדר תקשורת ישירה עם הצד האחר, הבנת כוונותיו ומניעיו נסמכת על ראייתו כאויב לא אנושי שאי-אפשר לנהל עמו דו-שיח.
6. כאשר דרגת הפחד והאיום היא כה גבוהה עד שהחברה והפרטים שבה נאטמים מפני כל יוזמה לשנות את אמונותיהם ואת תפיסותיהם לגבי הסכסוך.

עם זאת, הצעתי חמישה תנאים שיוכלו לגרום לפחד לשמש מניע לתהליכי יישוב סכסוכים, גם במסגרת השיח הפוליטי המתנהל בחברה בסכסוך:

1. כאשר המחיר שהצדדים משלמים בגין הסכסוך הוא גבוה מאוד, והפחד נוסף כגורם המכריע את הכף בשיקולי העלות-תועלת לטובת שינוי מדיניות הסכסוך.
2. כאשר הפחד ממחיש לצדדים את המבוי הסתום הכואב וההדדי ואת האסון הצפוי להם, ועשוי לשכנעם לאמץ אופק מדיני חדש.
3. כאשר מעצבי דעת הקהל משתמשים במסרים מעוררי פחד בדרגות בינוניות ומתמקדים במחיר ובסכנות שהמשך הסכסוך מציב בפני החברה.
4. כאשר מנהיג שאינו מחויב להמשך הסכסוך עושה שימוש במסרים מעוררי פחד בדרגות בינוניות בתקופה המאפשרת חילופי שלטון, כמו מערכת בחירות.
5. כאשר הפחד מלווה בתפיסה של יכולת שליטה גבוהה במצב ובהצעות להתמודד עמו, הכוללות שינוי באמונות השולטות ובמדיניות הקיימת.

הפחד והשפעתו על החברה היהודית בישראל

נמצא כי הפחד הקולקטיבי מאפיין את החברה היהודית בישראל. חברה זו נתונה במצב של סכסוך ממושך עם שכניה והיא הושפעה מחוויות עבר טראומתיות של פוגרומים ושל רדיפות וגירושים שהגיעו לשיאם בשואה (בר-טל, 2007). האירועים האלימים בסכסוך היהודי-ערבי וחוויות העבר הטראומתיות שנצרכו בזיכרון הקולקטיבי יוצרים ומעבירים תחושות של

פחד קיומי. תחושות אלו מחוזקות על ידי מנהיגים פוליטיים בישראל המחזקים את האיומים השונים במסריהם לחברה (אריאן, 1999; בר-טל, 2007). הפחד הקולקטיבי בחברה היהודית בישראל נובע, אם כן, מפירוש של תופעות המתקיימות במציאות על סמך הזיכרון הקולקטיבי של אירועי העבר הנוכח באופן בולט בחברה (Halperin *et al.*, 2008). אירועים וחוויות אלו מצטרפים לתפיסת יכולת צבאית גבוהה בקרב הציבור היהודי-ישראלי שהשתקפה בשנים 2000–2005 באמון שהביעו למעלה מ-85% ביכולתו של צה"ל להילחם ולהכריע את המערכה לטובתו. תחושות אלו הובילו במשך השנים לקיפאון מחשבתי ולהמשך הסכסוך. הפחד הקולקטיבי מתבטא במגוון היבטים של החיים החברתיים בישראל: באמונות החברתיות, בסקרי דעת קהל, בספרות, בספרי הלימוד ובתקשורת המונים. האמונות החברתיות הבולטות בישראל משמשות במידה רבה במגוון רחב של הערכות, של החלטות ושל התנהגויות אישיות. אמונות אלו נוגעות בנושאים דוגמת: אמונות המתבטאות בדאגה שמביעים חלק ניכר (60%–70% בקירוב) מן הישראלים-היהודים לגבי ביטחונה של ישראל ולגבי ביטחונם האישי משנות השבעים ועד 1994 (אריאן, 1999; Stone, 1982); אמונות הנוגעות לחומרת האיום המונח לפתחה של ישראל, דוגמת סכנה של מלחמה קרבה עם מדינות ערב, שהדאיגה מעל 80% מן היהודים בישראל בשנים 1973–1977 (Stone, 1982); פחד שהתבטא בשנות השמונים ועד 1998, בדעה שהחזיקו בה כמחצית עד שלושה רבעים מן הישראלים-יהודים שלפיה מטרת הערבים היא לכבוש את כל מדינת ישראל, וכמחצית מתוכם אף חשבו שמטרתם היא גם להשמיד את היהודים החיים בה (אריאן, 1999).

הפחד ממשיך לאפיין את החברה הישראלית-יהודית: סקרים שנערכו בשנים 2004–2007 מלמדים כי 65%–85% מן הנשאלים הביעו חשש ממלחמה או מפעולת טרור נגד ישראל, 77%–87% ראו בטרור סכנה אסטרטגית, ו-70%–75% הביעו פחד אישי מפני טרור (בן-דור ואחרים, 2008). הפחד הקולקטיבי משתקף גם בהפיכת הביטחון לערך ולסמל על-תרבותי בישראל המספק את הצידוק העיקרי להכרעות מדיניות ולנקיטת פעולות מתאימות. כמו כן הוא משתקף באמונות מצור שבהן מחזיקה החברה, ולפיהן העולם הסובב את ישראל מחזיק בכוונות לפגוע בה (אריאן, 1999; Bar-Tal *et al.* 1998). הפרוזה, השירה וספרות הילדים מבטאות גם הן את הפחד ואת תחושת חוסר הביטחון לקיום היהודים באמצעות הנושאים המוזכרים בהן ודרכי הביטוי בהן. גם ספרי הלימוד

ואמצעי התקשורת הדגישו, בייחוד עד שנות השבעים, את תוכני המצור, הרדיפה והסכנות האורבות לישראל מצד הערבים (Bar-Tal, 2001).

הפחד ושימושיו בתעמולת הבחירות בישראל

אוריינטציית הפחד בחברה היהודית-ישראלית משמשת כר נוח ומזמין למסרים שיתבססו עליה לצורכי שכנוע פוליטי, כפי שהתרחש במערכות הבחירות של 1996 ושל 1999. טורגובניק (Torgovnik, 2000) וולפספלד ווימן (1999) מציגים את השימוש במסרים מעוררי פחד במערכת הבחירות בשנת 1996 על ידי הליכוד ומועמדו לראשות הממשלה שהובילו את ההתנגדות להסכמי אוסלו. במערכת בחירות זו עשה בנימין נתניהו שימוש רב בנושאים המעוררים פחד בקרב ציבור הבוחרים עקב המשמעות הסמלית והנורמטיבית שהללו מייחסים להיבטים רבים מתוכם. כך למשל הוא האשים את המועמד היריב, שמעון פרס, ברצון לחלק את ירושלים, וסוגיה זו תפסה כ-16% מתשדירי התעמולה של הליכוד (וולפספלד ווימן, 1999). להבדיל מעתיד הגדה המערבית ורצועת עזה שרר באותה עת קונצנזוס פוליטי ונורמטיבי כמעט מלא לגבי נצחיותה של ירושלים כבירת ישראל המאוחדת. נושא זה, שהיה פרובוקטיבי באופיו, הועלה כדי ליצור מחלוקת מלאכותית על רקע הפחד מפני הפגיעה באחדות ירושלים. כמו כן הציגו נתניהו והליכוד את תהליך אוסלו כתהליך המביא שלום ללא ביטחון והדגישו את הסכנות ואת האיומים קצרי הטווח שהוא טומן בחובו (וולפספלד ווימן, 1999; Torgovnik, 2000).

יש גם הבדל ניכר במידת התייחסותם של פרס ונתניהו לפיגועי הטרור ולאבדן הביטחון האישי: מפלגת העבודה, שתמכה בהסכמי אוסלו, הזכירה סוגיה זו רק ב-6.6% מתשדירי הבחירות שלה, ואילו הליכוד, שהתנגד להסכמים, הזכיר סוגיה זו ב-25% כמעט מתשדיריו (וולפספלד ווימן, 1999; Torgovnik, 2000). נושא נוסף שאותו ניצלו לצרכיהם נתניהו ותומכיו במערכת הבחירות בשנת 1996 היה תפקידם של הפלסטינים אזרחי ישראל בתהליך קבלת ההחלטות הפוליטי במדינה. מנקודת מבטם הם העלו את האפשרות המאיימת שקבוצה זו עלולה להכריע את תוצאות הבחירות כפי שהכריעה את הכף בכנסת בעד הסכמי אוסלו. השימוש במסר זה כוון להגביר את הפחד בקרב האוכלוסייה היהודית משינוי אופייה וזהותה של ישראל כמדינה יהודית (Torgovnik, 2000).

במערכת הבחירות של 1996 בלט כאמור ההבדל בין השימוש שעשה המועמד שתמך בתהליך השלום עם הפלסטינים בפחדים של הציבור היהודי בישראל לבין השימוש שעשה בהם המועמד שהתנגד לתהליך. לעומת זאת מרמור ווימן (2001) מראים את הדמיון בניצול תחושת הפחד שעשו המועמדים משני עברי המפה הפוליטית בתעמולת הבחירות בשנת 1999 ובשנת 2001. החוקרים בחנו לעומק את ניצול הפנייה הרגשית במערכת הבחירות של שנת 1999. אחד המדדים שנבחנו היה מידת השימוש בביטויים של טרור בתשדירי התעמולה. במחקר נמצא ששתי המפלגות הגדולות – העבודה והליכוד – שתיהן עשו שימוש רב באמצעי זה, אף על פי שכל אחת מהן ביקשה לקדם מדיניות שונה לגבי משא ומתן עם הפלסטינים: 39.2% מתשדירי התעמולה שלהן השתמשו בביטויים הקשורים בטרור (שם).

במהלך מערכת הבחירות של 2001 השתמשו שני המועמדים לראשות הממשלה בתעמולה מעוררת פחד: אהוד ברק, שהנהיג את המשא ומתן עם הפלסטינים אגב הצעת ויתורים להם בוועידת קמפ-דיוויד, ואריאל שרון, שהתנגד נחרצות לויתורים הללו. תשדיריו של ברק הציגו את "היום שאחרי" עליית שרון לשלטון כהידרדרות ביחסים עם הפלסטינים שתביא למלחמה כוללת עם מדינות ערב. תשדיריו של שרון הציגו אנשים שביטאו פחד מפיגועי טרור וירי על בתיהם והאשימו את ברק בקבלת זכות השיבה שתמיט אסון על ישראל. תשדיריהם של שני המועמדים הציגו פיגועים ונפגעים רבים והיו רוויים בכלי נשק ומלחמה. כמו כן ניכר בהם שימוש בצבעים כהים וקודרים ובמוזיקה דרמתית שנועדה להגביר את תחושת הפחד (שם).

מחקריהם של וימן ועמיתיו ושל טורגובניק מלמדים על מקומו של הפחד בשיח הפוליטי שהתקיים בעת מערכת בחירות, שהיא תקופה חשובה במשטרים דמוקרטיים. עם זאת בתקופה זו אינן מתקבלות הכרעות פוליטיות מעשיות בענייני מדיניות. מחקר זה תורם לדיון בנושא באופן ייחודי באמצעות בחינת הדרכים שבהן נעשה שימוש במסרים מעוררי פחד בעת שבה התנהל דיון ציבורי סוער והתקבלו הכרעות פוליטיות מרחיקות לכת לגבי עתיד הסכסוך עם הפלסטינים.

לסיכום, הפחד נובע בעיקרו מתפיסת גירוי חיצוני כאיום פיזי או סמלי או מפירושו ככזה. השפעותיו על התודעה האנושית הופכות אותו לכלי יעיל לשינוי עמדות בכלל ולשכנוע פוליטי בפרט. הופעתו כאוריינטציה רגשית קולקטיבית בחברות המעורבות בסכסוכים, ובייחוד

בחברה היהודית-ישראלית, מספקת הזדמנות לשחקנים פוליטיים לנצלו כדי לרתום את הציבור לטובת תכניתם המדינית, בין שמטרתה למנוע תהליכי יישוב סכסוכים או לקדםם. טרם הצגת השערותיו של מחקר זה לגבי השימוש שעשו בפחד נציגיהן של שלוש תכניות מדיניות בישראל אסקור בקצרה את הנסיבות הפוליטיות שהיו בישראל בתקופת המחקר.

ג. מקרה מבחן: שימוש בפחד בשיח הפוליטי בישראל בנושא הסכסוך הישראלי-פלסטיני בשנים 2003–2004

אינתיפאדת אל-אקצא ופחד בחברה היהודית בישראל בראשית המאה העשרים ואחת

כישלון הפסגה המדינית שנערכה ביולי 2000 בין אהוד ברק, יאסר ערפאת וביל קלינטון נתן את האות לפתיחת סבב האלימות האחרון בסכסוך הישראלי-פלסטיני, שהביא עמו להיווצרות הקשר חברתי של פחד רב עוצמה (בר-טל ושרביט, 2005). הקשר זה התבטא בסקרי דעת קהל שנערכו באותה עת ושיקפו את עוצמת האיום שחשה כלל החברה היהודית-ישראלית על חייהם של הפרטים בה ועל קיומה הקולקטיבי. מן הבחינה האישית התבטא הפחד בחשש מפני נסיעה בתחבורה ציבורית, מפני יציאה מהבית ומפני הליכה למקומות ציבוריים (Klar *et al.*, 2002). סקרים שנערכו באותה עת מלמדים שבשנת 2001 הביעו 85% מן הנשאלים דאגה או דאגה רבה מן האפשרות שהם או בני משפחותיהם ייפלו קרבן לפיגוע טרור. בשנת 2002 הגיע הפחד לשיאו, ו-92% מן הנשאלים הביעו חשש לביטחונם האישי ולביטחון משפחותיהם (Arian, 2001; 2002).⁵ מן הבחינה הקולקטיבית התבטאו כמה פחדים בסקרים: חשש ש"רוב הפלסטינים לא השלימו עם קיומה של מדינת ישראל והיו משמידים אותה לו יכלו", שעמו הזדהו כ-72% בסקר מדד השלום (peace index) ממרס 2001; פחד מפני מלחמה קרובה בין ישראל לבין שכנותיה הערביות, ובשנת 2002 למשל אמרו 77% מהנשאלים היהודים-ישראלים שקיים סיכוי בינוני או גבוה להתממשותה (Arian, 2002); תחושת איום גבוהה על הביטחון הלאומי של ישראל, ובכלל זאת פחד מפני זכות השיבה של הפלסטינים ופחד מפני איבוד הרוב היהודי בישראל (ראו סקרי מדד השלום מאוגוסט 2003, מנובמבר 2003 ומדצמבר 2003).

⁵ ראו גם את סקרי מדד השלום (peace index), ואת הסקרים שנערכו במסגרת פרויקט החוסן הלאומי באוניברסיטת חיפה באותן שנים.

האירועים בתקופה זו – כישלון שיחות השלום ופרוץ אינתיפאדת אל-אקצא וכן הצגת הפלסטינים וערפאת כאחראים היחידים לכך – הביאו כאמור לתפיסה של איום חמור ולרגש פחד גואה (בר-טל ושרביט, 2005; בר-טל, 2007).

תכניות מדיניות בשנים 2003–2004

למרות מציאות קשה זו של סכסוך אלים החלו להופיע במהלך שנת 2003 יוזמות פוליטיות מהשמאל הציוני, שהביאו לדיון מחודש בעתיד הסכסוך הישראלי-פלסטיני. **תכנית השמאל לפתרון כולל** הציגה מגוון הצעות לפתרון הסכסוך ולסיומו המתבססות על משא ומתן עם הצד הפלסטיני. מבין התנועות הרבות שעמן נמנה השמאל הציוני בישראל בלטו בדיון הציבורי שתי תנועות: "המפקד הלאומי" ויוזמת ז'נבה. התכניות שהציעו התנועות כללו עקרונות דומים להסדר קבע כולל עם הפלסטינים. אריאל שרון, ראש הממשלה באותן שנים, עמד אז בראשות מחנה הימין המתון והמרכז הפוליטי והגיב בהעלאת **תכנית המרכז החד-צדדית**, שכללה את תכנית ההתנתקות שלא נועדה ליישב את הסכסוך אלא לנהלו בלבד (בר-סימן-טוב, 2009). ביסוד תכניתו עמדו שני מיזמים: הקמת מכשול הפרדה בין ישראל לגדה המערבית ונסיגה חד-צדדית מרצועת עזה ומצפון השומרון (שרון, 2003; בר-סימן-טוב ומיכאל, 2005). שר החוץ דאז סילבן שלום ומשרדו עסקו רבות בהצגת גדר ההפרדה לציבור בישראל ובהסברתה בעולם, ביחוד בפברואר 2004, עת נערכו הדיונים בעניינה בבית הדין הבינלאומי בהאג. בד בבד נפתח מאבק פוליטי מכיוון הימין הקיצוני שיצא נגד שינוי הסטטוס-קוו בסכסוך הישראלי-פלסטיני ונגד תכנית ההתנתקות. **תכנית הימין לשימור ההתיישבות בשטחים** הורכבה מהצעות שונות, אחידות פחות, המתמקדות הן בשימור הסטטוס-קוו והן בהתנגדות לתכנית ההתנתקות ולהצעות הנוספות שהעלו המרכז והשמאל בישראל (למשל בחור-ניר וכהן, 2003; מועצת יש"ע, 2004). עם התנועות שפעלו בצד זה של המפה הפוליטית הייתה מועצת יש"ע אחת הפעילות ביותר באותה תקופה והיא הציגה סדר יום עקיב וברור. מטרתה העיקריות היו לקדם ולבסס את מפעל התיישבות בגדה המערבית וברצועת עזה, להביא להחלת הריבונות הישראלית על שטחים אלה ולסכל הסכמים מדיניים שיפגעו בשלמות ארץ ישראל (רוט, 2005).

מטרות המחקר והשערותיו

על סמך הנתונים שנמצאו במחקרים קודמים שהזכרתי אין ספק שרגש הפחד קיים בעוצמות גבוהות בקרב החברה היהודית-ישראלית, ובייחוד במהלך אינתיפאדת אל-אקצא. מחקר זה מבקש ככלל לבחון כיצד נעשה שימוש ברגש הפחד בחברה היהודית בישראל בשיח הפוליטי העוסק בסכסוך הישראלי-פלסטיני. באופן מפורט, במסגרת המחקר אבחן אם כל אחת מן התכניות השתמשה במסרים מעוררי פחד לצורכי שכנוע כחסם או כאפשרות ליישוב הסכסוך, ואם כן – באיזו מידה עשתה זאת. לצורך כך אבדוק את תוכני האיומים שבהם התמקדה ואעמוד על שכיחות השימוש במסרי פחד.

המחקר מאפשר לבחון לראשונה בצורה אמפירית אם שחקנים מרכזיים בזירה הפוליטית של חברה הנתונה בסכסוך ממושך עושים שימוש במסרי פחד כחסם או כאפשרות ליישוב הסכסוך וכיצד נעשה הדבר לצורכי גיוס התמיכה הציבורית. תמיכה זו מקבלת משנה חשיבות בחברה הנתונה בסכסוך ממושך הדורש מחבריה התגייסות מתמדת והשקעה חומרית ופסיכולוגית גבוהה. עם זאת גם לצורך הובלת תהליך שלום נדרשים מאמצים ניכרים לגיוס חברה השקועה בסכסוך שנים רבות, כך שהפך להיות טבוע בזהותה (Rosler, 2008).

ההבדלים המהותיים – האידיאולוגיים והמעשיים – בין שלוש התכניות המדיניות שייבחנו אמורים להביא כל אחת מהן להדגיש מסרי פחד המאפיינים אותה ולנצלם בעוצמות שונות. לפיכך אני מציע כמה השערות מחקר:

1. שלוש התכניות המדיניות ישתמשו במסרי פחד בשיח הפוליטי לצורכי שכנוע בצדקתן לאור יעילותם של מסרים אלה בכלל, ובחברה היהודית-ישראלית הנתונה בסכסוך ממושך בפרט. עם זאת ייתכנו הבדלים בין התכניות: תכנית השמאל להסדר כולל תנצל את הפחד כדי לקדם את יישוב הסכסוך בהסכמה; תכנית הימין לשימור ההתיישבות בשטחים תשתמש בו כחסם מפני תהליך שלום הכרוך בויתורים; תכנית המרכז החד-צדדית תשתמש בו הן כחסם מפני תכניות להסדר כולל והן כהזדמנות לקדם את תכניותיה לשינוי מוגבל בהיקפו במדיניות הסכסוך.
2. שכיחות השימוש בפחד תפחת ככל שהתכנית תבקש לנצל רגש זה כהזדמנות לשכנע לטובת יישוב הסכסוך, מפני שלצורך כך נדרש פחד

- בדרגה בינונית בלבד, להבדיל מן הדרגות הגבוהות של הפחד הדרושות כדי להפכו לחסם.
3. ככל שהתכנית מכוונת לשימוש בפחד כחסם, כך ידגישו מסריה את האיומים מפני מעשיו של הצד האחר ומפני הסיכונים הכרוכים בתהליך יישוב הסכסוך. ההצעות להתמודדות עם האיום שילוו את מסרי הפחד כחסם יקדמו ויצדיקו את המדיניות הקיימת. ככל שהתכנית מכוונת לשימוש בפחד כאפשרות, כך יודגשו בה יותר הסכנות שבהמשך הסכסוך, ויוצעו בה שינויים במדיניות הקיימת לצורך התמודדות עמן.
4. כל תכנית תציג איומים בהתאם לאידאולוגיה שעליה היא מתבססת ולסדר היום שאותו היא מייצגת. לפיכך, תכנית הימין תציג איומים על שלמות ארץ ישראל ותדגיש את הסכנות הכרוכות במשא ומתן. תכנית המרכז, בהיותה התכנית הרשמית של ממשלת ישראל, תתמקד באיומים על ניהולה השוטף של המדינה, דוגמת איומים על מעמדה של ישראל כלפי חוץ ועל חוסנה הפנימי. תכנית השמאל תתמקד באיומים על הדמוקרטיה וערכי המוסר של ישראל ועל האפשרות להגיע לשלום.

שיטת המחקר

כדי לבחון את השימוש שנעשה במסרי פחד בשיח הפוליטי בישראל בנוגע לעתיד הסכסוך הישראלי-פלסטיני, השתמשתי בשתי שיטות משלימות: השיטה האחת, ניתוח תוכן איכותני של מסמכים וראיונות (שקדי, 2003; Weber, 1990; Krippendorff, 2004). במסגרת ניתוח המסמכים בחרתי מסמכים של קבוצות פוליטיות ואישים המייצגים כל אחת משלוש התכניות המדיניות: את תכנית השמאל לפתרון כולל ייצגו יוזמת זינבה והמפקד הלאומי; את תכנית המרכז החד-צדדית ייצגו ראש הממשלה אריאל שרון, ממלא מקומו אהוד אולמרט, משרד החוץ והעומד בראשו השר סילבן שלום; את תכנית הימין לשימור ההתיישבות בשטחים ייצגה מועצת יש"ע. לצורך המחקר אספתי וניתחתי את כלל מסמכי התכניות או של נציגיהן,⁶ המתייחסים לסכסוך הישראלי-פלסטיני והמיועדים לקהל הרחב ושהתפרסמו במשך שנה: 1 במאי 2003 עד 2 במאי 2004. במהלך שנה זו ניהלו בעת ובעונה אחת כל הוגי התכניות מסעות שכנוע

⁶ בחירת האישים המייצגים כל תכנית נעשתה לאחר התייעצות עם נציגים בכירים של כל אחת מהן.

נרחבים בעקבות האירועים הקשורים לסכסוך. לצורך המחקר אספתי 121 מסמכים, המחולקים לפי סוגים ולפי התכנית שאותה הם מייצגים.

לוח 1: מספר המסמכים של כל תכנית שנתחו לפי סיווגם

סך הכול	המפקד הלאומי	יוזמת זינבה	תכנית		
			תכנית המרכז	ההתיישבות החד-צדדית	בשטחים
23	3	20	1	37	מאמרים
3	2	1	6	-	ראיונות
2	-	2	9	-	נאומים
4	2	2	9	12	תגובות ופרסומים
5	4	1	-	10	עלונים
37	11	26	25	59	סך הכול

כדי לערוך ניתוח תוכן אמפירי של המסמכים קבעתי הגדרה אופרטיבית למושג "מסר מעורר פחד" המתבססת על ההמשגות הקיימות לפחד ולגורמיו בספרות המחקרית: "מסר שבו מוזכר איום קיים או פוטנציאלי לאומה היהודית ולמדינת ישראל – על מצבם, על אופיים ועל ערכיהם – ולחברי החברה כפרטים". הניתוח נעשה על ידי עורך המחקר, ומסמכים שניתוחם לא העלה תוצאות מובהקות הועברו לשופטת חיצונית מומחית. תוצאות ניתוחם נקבעו לאחר דיון עמה והגעה להסכמה. לאחר ניתוח ראשוני של כלל המסמכים מיינתי את האיומים על פי תוכנם לעשר קטגוריות מרכזיות: (1) איום ביטחוני; (2) איום על הקיום היהודי של ישראל; (3) איום על הקיום הדמוקרטי-מוסרי של ישראל; (4) איום על מצבה הבינלאומי של ישראל; (5) איום על הרווחה (well being) של העם

המכון ליחסים בינלאומיים ע"ש לאונרד דיוויס

והחברה הישראלים (איום פנימי); (6) איום כלכלי; (7) איום מפני תוצאות לא רצויות לישראל במשא ומתן; (8) איום מפני איבוד נכסים טריטוריאליים; (9) איום על יהודי העולם; (10) איום כללי. לאחר יצירת הקטגוריות בדקתי באיזה שיעור מן המסמכים של כל תכנית מופיעה כל אחת מהקטגוריות ובדקתי מהו תוכנה של כל קטגוריה במסמכים השונים. לאחר מכן בחנתי כל מסמך בשלמותו כדי לעמוד על מידת הדומיננטיות של מסרי הפחד המוצגים בו (שקדי, 2003; Huberman and Miles, 1994) לפי סולם בן ארבע דרגות: דרגה 1 – הפחד הוא הטיעון העיקרי היחיד במסמך; דרגה 2 – הפחד הוא אחד הטיעונים העיקריים במסמך, אך אינו היחיד; דרגה 3 – הפחד מוזכר כטיעון משני במסמך; דרגה 4 – הפחד אינו מוזכר כלל כטיעון במסמך.

השיטה השנייה והמשלימה של המחקר כללה ניתוח ראיונות מובנים למחצה שערכתי לצורך המחקר עם נציג בכיר של כל אחת מן התכניות המדיניות: לגבי תכנית השמאל לפתרון כולל ראיינתי את המנהל הכללי של יוזמת ז'ינבה – גדי בלטיאנסקי. לגבי תכנית הימין לשימור ההתיישבות בשטחים ראיינתי את המזכיר המדיני ודובר מועצת יש"ע באותה תקופה – יהושע מור-יוסף.⁷ את הריאיון השלישי, לגבי תכנית המרכז החד-צדדית, ערכתי עם אישיות בכירה, ממובילי תכנית ההתנתקות, שביקש להישאר בעילום שם (להלן ייקרא: מרואיין מספר 3). הראיונות נועדו לבחון מנקודת מבטו האישית והמעמיקה של הנציג הבכיר את מהות התכנית המוצעת ואת הנימוקים העומדים מאחוריה, ובכלל זאת לעמוד על אופן בחירתם ועל התייחסותו של המרואיין למסרי הפחד ולשימוש בהם. לאחר תמלול הריאיון, ניתחתי את תשובותיו של המרואיין על חמש השאלות הראשונות באותה הדרך שבה ניתחו המסמכים במחקר. לאחר מכן ניתחתי את תוכנם במלואו כדי לבחון את הנושאים העיקריים שעלו במהלכם.

תוצאות ניתוח המסמכים

תוצאות הניתוח מלמדות על מגמות של דמיון ושוני בין מסמכיהן של שלוש התכניות המדיניות: האיום הביטחוני נפוץ מאוד במסמכי כל התכניות, עם שכיחות שבין 84% ל-100% (ראו תרשים 1 ולוח 1), אך כל

⁷ המנהל הכללי של יוזמת ז'ינבה והמזכיר המדיני ודובר מועצת יש"ע, נתנו את הסכמתם לפרסום הריאיון בשמותיהם.

אחת מהן מדגישה איומים אחרים בקטגוריה זו. האיום בעל המשקל הגדול ביותר בתוך קטגוריה זו הוא איום הטרור בקבוצות הימין (81%) והמרכז (100%), המדגיש את הסכנות הצפויות מן הצד הפלסטיני ומשמש לכן חסם מפני תמיכה ביישוב הסכסוך. לעומת זאת, במסמכי תכנית השמאל לפתרון כולל, איום האלימות הוא השכיח ביותר בקטגוריה זו (62%), ואיום הטרור נפוץ פחות (49%). קבוצות הימין והמרכז מדגישות במסמכיהן בעיקר את איום האלימות שמופנה על ידי הפלסטינים כלפי ישראל, לדוגמה:

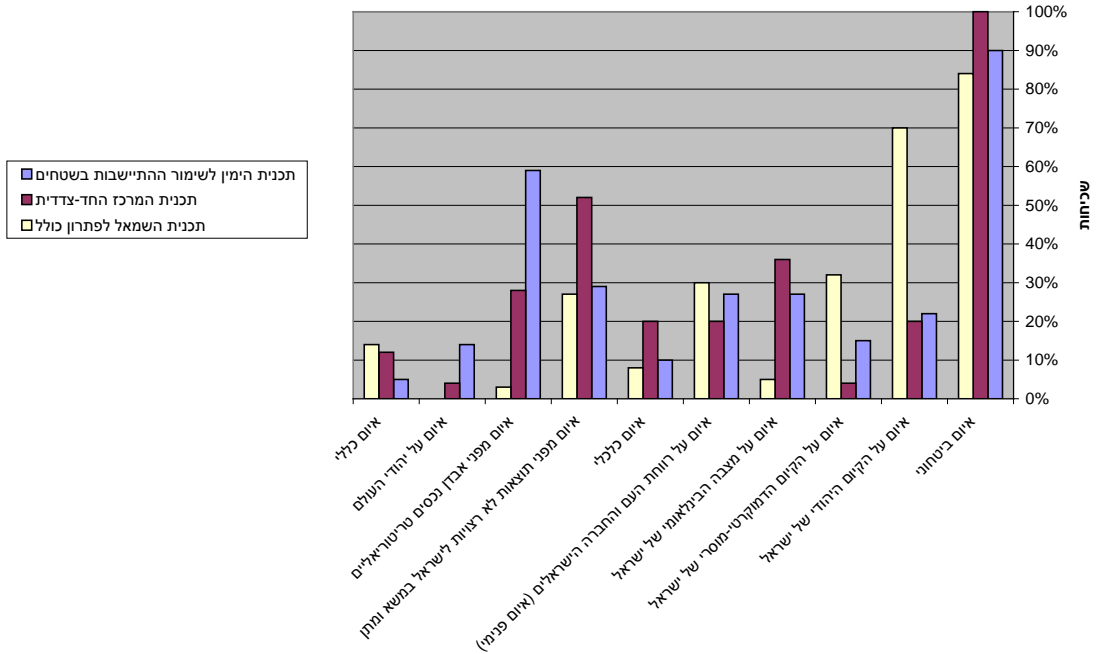
ארגון החמאס מנצל את הפסקת האש כדי לשקם את תשתית הטרור שלו ולפתח אמצעי לחימה מסוכנים יותר, שיופעלו נגד ישראל ברגע שיתאים לארגוני הטרור. בין היתר, **החמאס פיתח דגם משופר של רקטת הקסאם, בעל טווח של כ-10 קילומטרים, המסוגל לפגוע בפאתי אשקלון** [ההדגשה במקור] (מועצת יש"ע, 2003).

לעומתן, תכנית השמאל לפתרון כולל מדגישה את איום האלימות של שני הצדדים לסכסוך, ומוסיפה הצעה להתמודדות עמו באמצעות שינוי המדיניות הקיימת לטובת תהליך מדיני, לדוגמה:

אחרי שלוש שנים של הקזת דם הדדית, זו ההוכחה הראשונית הרצינית שיש גורמים רציניים בקרבם, שניתן להגיע אתם להסדר (ביילין, 2003).

האיום הקיומי על ישראל הוא השני בשכיחותו בקטגוריה זו במסמכי קבוצות המרכז (24%) והימין (42%), ועשוי אף הוא להיות חסם מפני יישוב הסכסוך. האיום הקיומי מוזכר לעומת זאת רק ב-14% ממסמכי השמאל, ומדורג שלישי מבחינת שכיחותו.

תרשים 1: שכיחות קטגוריות האינדיקטורים במסמכים

לוח 2: שכיחות קטגוריות האיומים במסמכים

תכנית השמאל לפתרון כולל	תכנית המרכז החד- צדדית	תכנית הימין לשימור ההתיישבות בשטחים	
84%	100%	90%	איום ביטחוני
70%	20%	22%	איום על הקיום היהודי של ישראל
32%	4%	15%	איום על הקיום הדמוקרטי- מוסרי של ישראל
5%	36%	27%	איום על מצבה הבינלאומי של ישראל
30%	20%	27%	איום על רווחת העם והחברה הישראלים (איום פנימי)
8%	20%	10%	איום כלכלי
27%	52%	29%	איום מפני תוצאות לא רצויות לישראל במשא ומתן
3%	28%	59%	איום מפני אבדן נכסים טריטוריאליים
-	4%	14%	איום על יהודי העולם
14%	12%	5%	איום כללי

ממצא מפתיע מעט מתגלה כאשר משווים בין שכיחות האיום על קיומה היהודי של ישראל במסמכי שלוש התכניות המדיניות: איום זה מופיע ב-70% ממסמכי תכנית השמאל, אך רק ב-22% ממסמכי הימין וב-20% ממסמכי המרכז. כאשר בוחנים איזה ביטוי קיבל איום זה במסמכי כל אחת מן התכניות, התמונה מתבהרת: תכנית השמאל מרבה להזכיר במסמכיה (54%) את סוגיית הפליטים לנוכח הפתרונות שהיא מציעה לסוגיה, לדוגמה:

המונח "זכות השיבה" כלל לא מוזכר בהסכם. אין התייחסות לשאלה איך נוצרה בעיית הפליטים וקיימים רק מסלולים לפתרון אפשרי – על פי הדגם שהציע הנשיא קלינטון (יוזמת זינבה, ללא תאריך [ב]).

עם זאת הזכרת הסוגיה כשלעצמה, כפי שהתגלה במחקרם של זכאי ועמיתיו (Zakay et al., 2002), מעוררת פחד רב בקרב הציבור הישראלי. מסר פחד נוסף שבו משתמשת הקבוצה ב-35% ממסמכיה, במסגרת קטגוריית איום זו, הוא האיום הדמוגרפי, כפי שבא לידי ביטוי בדוגמה הזו:

שני הצדדים הבינו, אל נכון, כי יש הכרח להגיע לפתרון מקובל הדדית באותן סוגיות, על מנת לסיים לאלתר את העימות האלים; למתוח קו גבול קבוע, יציב ובר-הגנה בין ישראל ופלסטין, ולסלק את האיום המתגבר של מדינה דו-לאומית (יוזמת זינבה, ללא תאריך [א]).

שני המסרים מציגים את הפתרון המוצע לאיום במסגרת הסדר כולל, והמסר השני אף מדגיש את הסכנה לחברה היהודית בישראל הטמונה בהמשך הסכסוך. גם במסמכיהן של קבוצות המרכז והימין איום זכות השיבה והאיום הדמוגרפי הם הנפוצים ביותר בקטגוריית איום זו, אך בשכיחות נמוכה יותר. כמו כן, קבוצות אלו מציגות את סוגיית הפליטים כאיום ללא פתרון מפורט, כמו בדוגמה הזו:

באשר ל"תמורות" האמריקאיות, ברור כי יש כאן הישגים מדיניים. בראש ובראשונה בנושא "טענת השיבה" הפלשתינית. בזמן אישור מפת הדרכים, נכלל על פי דרישתו סעיף בהחלטת הממשלה, הקובע כי לא תותר כניסת פלשתינים לתחומי מדינת ישראל (שלום, 2004).

גם קבוצות הימין והמרכז משתמשות באיום המדינה הדו-לאומית, בטענה שהיא עלולה לגרום לאיבוד הרוב היהודי בישראל, באופן הדומה לשימוש שעושה בו תכנית השמאל.

תכנית המרכז החד-צדדית מרבה להשתמש בקטגוריית האיום מפני תוצאות לא רצויות לישראל במשא ומתן (52%), בהשוואה לקבוצות הימין (29%) והשמאל (27%) שבהן נפוץ האיום במידה דומה. כל התכניות המדיניות עושות שימוש רב יחסית במסגרת קטגוריה זו באיום מפני ויתורים ללא תמורה או תחת אש, אך כל אחת מהן מאשימה את רעותה בכוונה זו, ומסקנותיה מכך שונות. דוגמאות הלקוחות ממסמכי תכנית השמאל, הימין והמרכז בהתאמה ימחישו זאת:

כל נסיגה שאינה מוסכמת ומתואמת עם הרשות הפלסטינית מעניקה לחמאס את השטח בפועל, כיון שהוא הגורם המאורגן ביותר כיום בצד הפלסטיני, ומעניקה לו את היתרון האידיאולוגי (ביילין, 2004).

ראש הממשלה אריאל שרון החליט לסגת תחת אש מרצועת עזה. הוא מתכוון לעקור שורת ישובים בישי"ע ולגרש אלפי מתיישבים מבתיהם, בלי לקבל תמורה כלשהי (מועצת ישי"ע, 2004).

הדרישה שנעשה ויתורים בלי שהפלשתינאים יפעלו נגד הטרור מסוכנת לישראל (מרקוס, 2004).

גם קטגוריית האיום על קיומה הדמוקרטי-מוסרי של ישראל, ששכיחותה רבה יותר במסמכי תכנית השמאל (32%) מאשר באלו של קבוצות הימין (15%) והמרכז (4%), מקבלת משמעות שונה בטקסטים. הימין למשל טוען שפינוי יהודים הוא מעשה לא מוסרי, בעוד השמאל טוען שהישארות בשטחים פוגעת במוסריותה של ישראל. האיום על מצבה הבינלאומי של ישראל נפוץ יותר במסמכי תכנית המרכז (36%), לעומת מסמכי קבוצות הימין (22%) והשמאל (5%). גם האיום הכלכלי נפוץ יותר במסמכי תכנית המרכז (20%) מאשר בטקסטים של תכנית הימין (10%) ושל תכנית השמאל (8%).

כצפוי, האיום המזהיר מפני איבוד נכסים טריטוריאליים, ערך המזוהה עם הימין הפוליטי בארץ ועם התנגדות לו ויתורים הכרוכים ביישוב הסכסוך, נפוץ מאוד במסמכי הימין (59%), נפוץ פחות במסמכי תכנית המרכז החד-צדדית (28%) ומוזכר רק במסמך אחד של תכנית השמאל לפתרון כולל (3%). תכנית הימין לשימור ההתיישבות בשטחים מציגה את האיום בעיקר כסכנה מפני פינוי יהודים מארץ ישראל (ב-41%

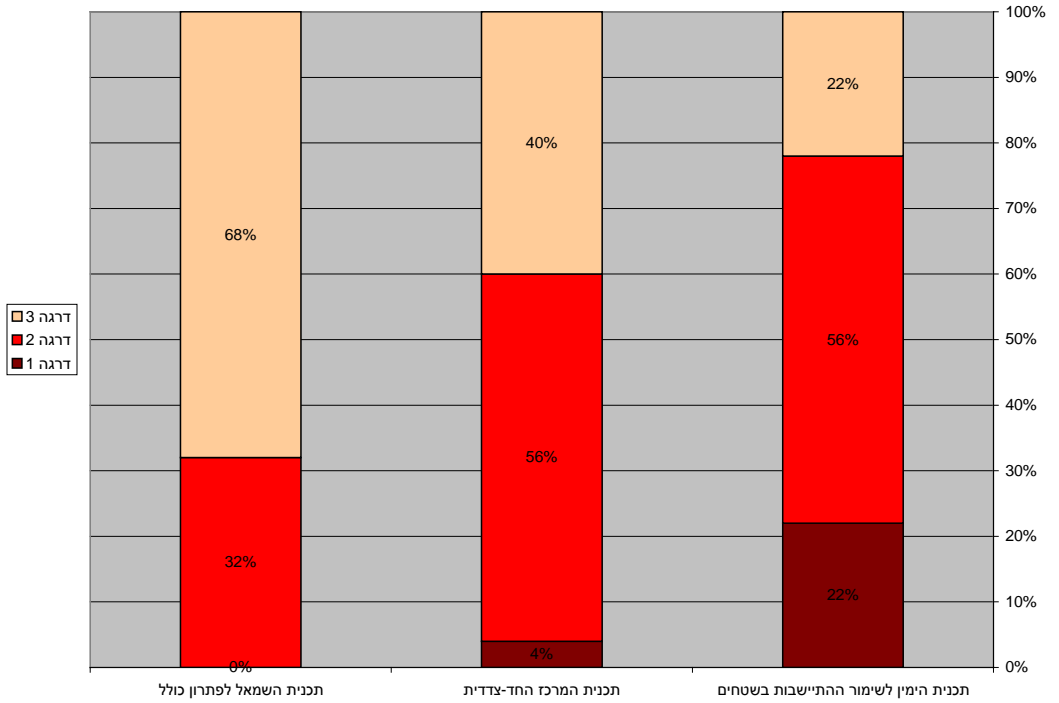
מן המסמכים), וכאיום על שלמות הארץ (ב-34% מן המסמכים). לעומתן, תכנית המרכז מציגה איום על גושי ההתנחלויות הגדולים וחזרה לגבולות 1967, ובפעם הבודדת שבה מוזכר איום מקטגוריה זו במסמך של תכנית השמאל הוא מתייחס לאיום על ריבונות ישראל בהר הבית.

האיום על רווחת העם והחברה הישראלים הופיע בשכיחות בינונית (20%–30%) במסמכי שלוש התכניות המדיניות. במסמכי תכנית הימין לשימור ההתיישבות בשטחים בלט בקטגוריה זו איום הפילוג הפנימי (14%), שהוזכר אחר כך גם בריאיון עם המזכיר המדיני והדובר של מועצת יש"ע, מור-יוסף, כאחד הטיעונים העיקריים שהשמיעה המועצה באותה עת. איום זה היה הנפוץ בקטגוריה זו גם במסמכי תכנית המרכז החד-צדדית (16%). לעומת זאת הוזכר איום זה רק ב-8% ממסמכי תכנית השמאל לפתרון כולל, שבהם היה נפוץ יותר האיום על הלך הרוח הציבורי (24%). האיום על יהודי העולם זכה לשכיחות נמוכה במסמכי תכנית הימין לשימור ההתיישבות בשטחים (14%) ובמסמכי תכנית המרכז (4%). במסמכי תכנית השמאל הוא לא הוזכר כלל. האיום הכללי הופיע אף הוא בשכיחות נמוכה במסמכי שלוש התכניות המדיניות.

בשלב הבא בחנתי את הדומיננטיות של מסרי הפחד במסמך כולו. השוואה בין מסמכי שלוש התכניות המדיניות מראה תמונה ברורה, ליניארית כמעט (ראו תרשים 2 ולוח 2). מבחן χ^2 שנעשה על הנתונים הצביע על קשר מובהק. מסרי הפחד דומיננטיים יותר במסמכי תכנית הימין לשימור ההתיישבות בשטחים, ובהם הם מוזכרים כטיעון יחיד או כאחד הטיעונים המרכזיים במסמך (דרגות 1 ו-2) ב-78% מהטקסטים. לעומת זאת בטקסטים של תכנית המרכז החד-צדדית שכיחותם 60% ובטקסטים של תכנית השמאל לפתרון כולל – 32%. מסמכי תכנית הימין מתאפיינים גם בשיעור הגבוה ביותר של מסמכים שבהם הפחד הוא הטיעון היחיד (22%), לעומת שכיחותם של מסמכים אלו בקרב תכניות המרכז (4%) והשמאל (0%). תמונת ראי מתקבלת לגבי מסמכים שבהם מוזכר הפחד כטיעון משני במסמך: תכנית השמאל היא הקבוצה שבה הם נפוצים ביותר (68%), לעומת תכנית המרכז (40%) ותכנית הימין (22%). בכל אחת מן התכניות המדיניות לא נמצא מסמך שלא הזכיר כלל מסרים מעוררי פחד.

מקרה מבחן

תרשים 2; דומיננטיות מסרי הפחד במסמכים

המכון ליחסים בינלאומיים ע"ש לאונרד דייוויס

לוח 3: דומיננטיות מסרי הפחד במסמכים

דרגה	תכנית הימין לשימור ההתיישבות בשטחים	תכנית המרכז החד-צדדית	תכנית השמאל לפתרון כולל
1	22%	4%	-
2	56%	56%	32%
3	22%	40%	68%
4	-	-	-

תוצאות ניתוח הראיונות

באופן טבעי אפשר לראות בשלושת הראיונות איומים הדומים ברובם לאיומים השכיחים במסמכי קבוצתם: האיום הביטחוני, האיום על רווחת העם והחברה בישראל והאיום מפני תוצאות לא רצויות לישראל במשא ומתן. שלוש קטגוריות איום נוספות מוזכרות בשניים משלושת הראיונות: איום על הקיום היהודי של ישראל מובא בראיונות עם בלטיאנסקי ועם נציג תכנית המרכז; איום על הקיום הדמוקרטי-מוסרי של ישראל מובא בראיונות עם מור-יוסף ועם בלטיאנסקי; איום מפני אבדן נכסים טריטוריאליים מובא בראיונות עם מור-יוסף ועם נציג תכנית המרכז. שתי קטגוריות נוספות – איום על מצבה הבינלאומי של ישראל ואיום כלכלי – הופיעו כל אחת מהן רק באחד הראיונות. אף שמרבית הקטגוריות מוזכרות ביותר מריאיון אחד, כל אחד מהם משקף בדרך כלל גרסאות שונות של איומים באותה הקטגוריה. כך למשל קטגוריית האיום על הרווחה של העם והחברה הישראלים מוצגת בריאיון עם מור-יוסף כאיום הפילוג הפנימי, בריאיון עם בלטיאנסקי כאיום הפיכת החברה הישראלית לאלימה ובריאיון השלישי כאיום על הלך הרוח הציבורי:

יש משהו אחד שמאוד מטריד אותם [את מצביעי הליכוד – נ"ר], זה הנושא של הקרע, של הקרע בעם, מאוד מדאיג אותם. שניקלע, שחלילה ניקלע פה למצב של מלחמת אחים, ושל סרבנות בהיקפים גדולים (מרואיין מור-יוסף, 28.11.2004).

המכון ליחסים בינלאומיים ע"ש לאונרד דייוויס

אנשים הופכים אלימים יותר, תוקפנים יותר, הקלות הבלתי נסבלת של ההשפלה, של ההתנשאות, ובסוף ההתנהגות שלנו במחסומים לא יודעת מחסומים, היא לא נשארת במחסום, היא לא נחסמת בדרך חזרה לבית או לכביש, היא גם מחלחלת לתוך החברה (מרואיין בלטיאנסקי, 6.12.2004). הגענו למבוי סתום [בסוף שנת 2003 – נ"ר] וצריך לזכור, האווירה בארץ הלכה ונעשתה יותר קשה (מרואיין מספר 3, 13.12.2004).

שלושת הראיונות דורגו כדרגה 2 בסולם למדידת דומיננטיות הפחד, כלומר – פחד היה אחד הטיעונים העיקריים בריאיון, אך לא היחיד. על ההבדל בין התכנים של כל אחת מהתכניות שהציגו המרואיינים אפשר להוסיף הבחנה כללית יותר. במהלך הריאיון עמו הציג מור-יוסף תכנית לא רשמית לפתרון הסכסוך, ובחלקו הארי של הריאיון התייחס להתנגדויותיה של מועצת יש"ע לתכניות אחרות שעולות. מתוך הריאיון אפשר לראות את גישתה של מועצת יש"ע, המעדיפה להחזיר את הגלגל המדיני אחורה לתקופה שהייתה לפני תהליך אוסלו או לשמר לפחות את המצב הנוכחי; ברירה דחוקה מבחינתה היא להציע תכנית קבע מדינית. בלטיאנסקי הציג בריאיון תכנית כוללת לסיום הסכסוך בין ישראל והפלסטינים, המשקפת כאמור את גישתה של תכנית השמאל, המעוניינת להביא להסכם קבע בין הצדדים. המרואיין השלישי חזר והדגיש שתכנית ההתנתקות אינה מיועדת להביא קץ לסכסוך, אלא נועדה לספק פתרון זמני לייצוב המצב הביטחוני, הפוליטי והמדיני. תכניה מלמדים על גישתה של תכנית המרכז המחפשת פתרונות חד-צדדיים ומוגבלים בהיקפם.

מור-יוסף ובלטיאנסקי סיפרו שניהם שהנימוקים שבהם משתמשות קבוצותיהם נבחרו במסודר ומתוך מודעות, אך מור-יוסף חשף ויכוח פנימי שהתנהל בתוך מועצת יש"ע:⁸ בין קבוצה אידאולוגית, הטוענת שהמועצה צריכה לבסס את טיעוניה על נימוק הזכות על הארץ מכוח ההבטחה האלוהית, לבין קבוצה מעשית, שידה הייתה על העליונה במועצה באותה עת, הטוענת שצריך להשתמש בנימוקים המוכיחים את עצמם פיעילים ביותר:

⁸ על רקע ויכוח זה ככל הנראה התפטר מור-יוסף ממועצת יש"ע בינואר 2005 (ראו גליקמן, 2005).

אני צריך להגיד לך שבתוכנו יש ויכוח אם אני עושה נכון או לא. יש חלק מאתנו [...] שאומרים – תשמע, כל יהודי אוהב את יש"ע, לא רוצה לוותר על יש"ע אנחנו רק צריכים – נשתמש במילים גבוהות קצת – לגלות את האור הגנוז שיש באיש הזה, להוציא את זה החוצה [...] אבל אני לא מקבל את זה. לא מקבל את זה, אני לא לבד בעניין, אנחנו חבורה שלמה שלא מקבלת את זה, כי אנחנו בודקים את זה גם בכלים מקצועיים [...] הכלים המקצועיים שבודקים את זה מוכיחים בעליל שהדיבור הזה – על שורשים ועל ייעודו של עם ישראל וזה – זה לא עושה ריגושים, לא פותח לבבות, אנשים לא מתחברים לזה, ולכן אני חייב להיות כאן [...] לעבוד עם הכלים המקצועיים וללכת עם הכלים המקצועיים מה שאומרים (מרואיין מור-יוסף, 28.11.2004).

המרואיין השלישי טען שנימוקי קבוצתו לא נקבעו חד-משמעית אלא נאספו מפי יוזמיה השונים.

לגבי השימוש שעושה קבוצתם במסרי פחד טענו שלושת המרואיינים ש"מבחן המציאות הישראלית" הוא שהדרך אותם בבחירת מסרים אלה. בראיונות עם מור-יוסף ועם בלטיאנסקי גרסו המרואיינים שהם היו מעדיפים להשתמש בנימוקים אחרים, ולא במסרי הפחד, אך שאין בידיהם בררה. שלושתם הסכימו על כך שלנוכח ארבע השנים האחרונות, שבמהלכן גאתה האלימות בין הצדדים, מסרים מאיימים יעילים יותר בארץ מנימוקים המתייחסים לתקוות לעתיד או לסיום הסכסוך בהסכם שלום. כאשר התבקשו להתייחס לשתי התכניות המדיניות הנוספות שנחקרו, הסכימו נציגי הימין והמרכז שהשמאל משתמש בעיקר בנימוקים המתבססים על תקווה. נציג המרכז טען שהימין עושה שימוש במסרי פחד, אך נציג השמאל הדגיש בעיקר את הנימוקים הקשורים באמונה דתית שבהם משתמש הימין. נציג הימין טען שתכנית ההתנתקות מוצגת באמצעות נימוקים המביעים תקווה, בעוד הצורך בגדר ההפרדה מוסבר באמצעות מסרים המתבססים על פחד. נציג השמאל טען שהמרכז מנמק את תכניותיו רק באמצעות מסרי פחד. על סמך הראיונות קשה להסיק אם מנסחי התכניות המדיניות השתמשו במסרי פחד בעקבות

הפחד האישי שהם חוו או שעשו זאת רק משיקולי תועלת. עם זאת היות שמטרת הראיונות הייתה לבחון את עמדתם לגבי השימוש במסרי פחד, המסקנה החשובה לצורך מחקר זה היא שהשימוש בהם נעשה מתוך מודעות לכוח השכנוע שלהם, בין שהדבר נעשה באורח מניפולטיבי בין שמתוך שיקוף של המציאות בשטח.

לסיכום ממצאי המחקר אנו רואים שבמסמכי שלוש התכניות המדיניות נעשה שימוש אמנם במידה רבה באיום הביטחוני, אך ניכרו ביניהם הבדלים בשלושה תחומים: בקטגוריות האיומים; בתכנים של כל קטגוריה; בשכיחות הופעתם של מסרי הפחד. הראיונות סיפקו חיזוק נוסף לממצאים הנוגעים לקטגוריות שבהן השתמשה כל תכנית. אך מעבר לכך, ממצאי ניתוח הראיונות מלמדים על מהותה של כל תכנית, על הדרך שנבחרה כדי להציגה לציבור ועל הסיבות שהובילו את מעצביה לבחור בדרך זו. במסגרת הדיון בממצאי המחקר אבחן את השערות המחקר ואעלה הסברים אפשריים להן.

דיון

תוצאות המחקר איששו את ההשערה שפחד יהיה נפוץ בקרב שלוש התכניות כאמצעי שכנוע, הן במסמכיהן והן בראיונות עם נציגיהן, למרות ההבדלים האידאולוגיים הברורים ביניהן ולמרות הפתרונות השונים במהותם שכל אחת מהן מציעה לסכסוך הישראלי-פלסטיני. מסרי פחד בדרגה בינונית התגלו כאמור ככלי יעיל לשכנוע במסגרת המחקרים הרבים שנעשו בנושא. במחקר עדכני שערך הלפרין (2007) אף נמצא שמצביעים שמערכת הבחירות לכנסת השבע עשרה עוררה בקרבם פחד, נטו לשנות את עמדתם הפוליטית יותר מאחרים. נציגי התכניות המדיניות העיקריות כיום בארץ מצאו אף הם את יעילותו של הפחד, כפי שסיפרו יהושע מור-יוסף וגדי בלטיאנסקי בראיונות עמם:

אנחנו בודקים את זה בכלים מקצועיים, בסקרים, בקבוצות מיקוד [...] ונכון לעכשיו ממש, זה הסיפור של הקרע בעם, זה הדבר הכי אפקטיבי (מרואיין מור-יוסף, 28.11.2004).
אנחנו מופיעים בהרבה מקומות, פוגשים הרבה קהלים, בסוף אתה מקבל איזשהו מדגם מייצג של האוכלוסייה, אתה עושה את זה בניסוי וטעייה, אתה רואה עם מה מתווכחים עם מה לא, מה משכנע ומה לא, תגובות של

אנשים, תגובות של עיתונאים, תגובות של פוליטיקאים, תגובות בעולם (מרואיין בלטיאנסקי, 6.12.2004).

עם זאת תוצאות מחקר זה מלמדות שחלק מן המסמכים כוללים איומים רבים וקיצוניים ולא מסרי פחד בדרגה בינונית. אפשר להסביר ממצא זה באמצעות חוויית הפחד הכרוני-מתמשך (Green, 1994). חוויה זו המתבטאת בעיסוק נפשי מתמיד של החברה היהודית בישראל באיומים ובסכנות במהלך מצבים וזמנים שונים מביאה בסופו של דבר לשחיקה בסף רגישותה לגירויים מאיימים. הפחד הכרוני קשור גם במנטליות המצור הקיימת בחברה היהודית בישראל, שעניינה עיסוק מתמיד באמונה ששאר אומות העולם מחזיקות בכוונות שליליות כלפיה, ולכן היא בודדה בעולם עוין (בר-טל, 2007). נוסף על כך נראה כי החשיפה התכופה של הציבור בישראל בעת הזו לאירועים מעוררי פחד הביאה לשחיקת השפעתם של מסרי פחד שבמקומות אחרים בעולם היו נחשבים חזקים. למרות זאת חשוב לציין שמחקרים עדכניים (Maoz and McCauley, 2005; 2009) מצביעים על כך שמתקיימים עדיין מתאמים גבוהים בין תפיסת איום קולקטיבית לבין העמדות כלפי פתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני.

האופן שבו ניצלה כל אחת מן התכניות את הפחד בא לידי ביטוי הן באיומים שבהם עשתה שימוש רב והן במטרות התכנית כפי שהציגו מסמכיה ונציגיה המרואיינים. תכנית הימין השתמשה בפחד כחסם מפני יישוב הסכסוך כיוון שבראש מעייניה עמדו קידום מפעל ההתיישבות בשטחים וביסוסו, שימור הסטטוס-קוו המדיני ומניעת השגתם של הסכמים מדיניים שעלולים לפגוע בשלמות ארץ ישראל. בהתאם נעשה במסמכיה שימוש רב באיומים מפני אלימות הצד הפלסטיני, באיום על שלמות הארץ ובהדגשת הסיכונים הכרוכים בצעדים לקראת הפלסטינים, דוגמת: התערערות כושר ההרתעה, פילוג פנימי ואבדן עצמאותה המדינית של ישראל. תכנית הימין ונציגיה הדגישו את האיומים, ובבואם להציע פתרונות התמקדו בשימור המצב הקיים בשטחים ובהצדקתו. תכנית השמאל עשתה שימוש במסרי הפחד דווקא כאמצעי לעודד את הציבור לתמוך בהצעותיה להסדר כולל עם הפלסטינים. בהתאם לכך האיומים השכיחים שהועלו במסמכיה הם: הסכנה שבהמשך האלימות ההדדית בסכסוך, אבדן הרוב היהודי אם לא יאומץ פתרון שתי המדינות והפגיעה באשיות המוסר והדמוקרטיה בישראל הטמונה בהמשך הכיבוש.

נציגי תכנית השמאל פירטו במסמכיהם את הצעותיהם להתמודדות עם האיומים הניצבים בפני ישראל במסגרת הסכם מדיני כולל עם הפלסטינים. השימוש בפחד הן כאפשרות והן כחסם במסמכי תכנית המרכז ובריאיון עם נציגה משקף את עמדות יזמיה. לפי עמדות אלה מחד גיסא אסור להשאיר את המצב המדיני כפי שהוא, ולכן יש להפחית את החיכוך המתמיד עם הפלסטינים באמצעות צעדים חד-צדדיים דוגמת יציאה מחלקים מסוימים של הגדה המערבית ומכל רצועת עזה והקמת מכשול פיזי בין ישראל והפלסטינים; מאידך גיסא אסור לפתוח במשא ומתן מדיני עם הפלסטינים לגבי סיום הסכסוך כל עוד נמשכים מעשי האלימות מצדם, מפני שהדבר ייחשב מתן הכשר חוקי (legitimation) לטרור כאמצעי לחץ מדיני. בהתאם לכך הזהירו מסמכיה מפני מעשי הטרור של הפלסטינים ובד בבד התריעו מפני האפשרות ליישב את הסכסוך באמצעות משא ומתן.

האיומים המוזכרים במסמכי תכנית המרכז והפתרונות המוצעים להם מתקשרים לשלוש תכליותיה של התכנית כפי שהוצגו בריאיון עם נציגה: (1) האיום הביטחוני משרת את תכליתה הביטחונית של התכנית – הפחתת העימות עם הפלסטינים באמצעות הוצאת המתנחלים וצה"ל מרצועת עזה; (2) האיום על מצבה הבינלאומי והאיומים מפני תוצאות לא רצויות לישראל במשא ומתן משרתים את התכלית המדינית-חיצונית – השגת תמיכה והתחייבויות אמריקניות לישראל, השבת היוזמה המדינית לישראל והסרת הלחץ הבינלאומי המופעל עליה בנושא הסכסוך; (3) האיום על רווחת העם והחברה בישראל (איום פנימי) מתייחס לתכלית הפנימית – מענה למבוי הסתום שאליו נקלעה מפת הדרכים וליוזמות שונות שעלו בחברה הישראלית.

לבסוף העלה המחקר כי משקלם של מסרי הפחד במסמכי התכניות מתמתן במובהק ככל שמתחזקת כוונת התכניות לגייס את הציבור לתמוך בצעדים ליישוב הסכסוך או להפחתת עוצמתו. הממצא תומך בהשערת המחקר שלפיה מסרים המשתמשים בפחד כחסם ירבו לשלב בו מסרי פחד, בעוד מסרים המבקשים לנצלו דווקא כאפשרות למציאת פתרון יגבילו את השימוש בו לרמה בינונית.

לא על הפחד לבדו

המחקר מראה בבירור כי מסרי הפחד יעילים בעיני יזמים פוליטיים בתוך הקשר של סכסוך אלים וממושך לצורכי שכנוע פוליטי. שימוש בטיעונים

אלה הוא טבעי ומתבקש בעבור חברה שהפרטים בה חוזים כיצד איומים שריחפו מעל ראשם התממשו בעת התפרצות אלימה בסכסוך ושתופסים באופן מתמיד את המציאות סביבם כמסוכנת. נציג תכנית המרכז החד-צדדית ובלטיאנסקי אף ביטאו בראיונות עמם את תחושת הייאוש ששררה בקרב הציבור היהודי-ישראלי באותה תקופה, תחושה שלא אפשרה לפנות אליו באמצעות מסרים המציגים חזון לעתיד טוב יותר :

ציבור לא מבין ערכים מופשטים כמו אופק מדיני. ציבור פה מתמודד עם פגעי אינתיפאדה על הבסיס היומיומי, של ההרוגים, של הצער, של הפצועים, של משבר כלכלי, של מחנק, ציבור נוסע לחו"ל נתקל בכתובות נאצה, הציבור האקדמי שמגלה לאט לאט איך הוא נזרק מכל... (מרואיין מספר 3, 13.12.2004).

בגלל הטבע הזה שלנו, בגלל ההיסטוריה, בגלל המציאות עכשיו, בגלל האכזריות של המאבק, בגלל שהעורף הפך לחזית, מפני שהקרבות הם ילדים שעולים לאוטובוס ולא רק חיילים בתוך טנק, אז נורא קשה להסתכל מעבר לאופק. הרבה יותר קל לקנות נימוקים איך למנוע שיהיה יותר גרוע (מרואיין בלטיאנסקי, 6.12.2004).

לעומתם, דווקא יהושע מור-יוסף, נציג תכנית הימין לשימור ההתיישבות בשטחים, טען בריאיון עמו שהציבור בארץ אינו נואש מן התקווה לשלום, ולמרות הכול מוכן עדיין לשלם בעבור הגשמתה מחיר גבוה :

האנשים האלה [המצביעים ליכוד באופן מסורתי], הם מאמינים בזכותנו על הארץ, הם רוצים את זכותנו על הארץ, אבל הם אומרים שאנחנו צריכים לעשות ציאנס לשלום, צריך לעשות [...] בעיקר הסיפור של התקווה קונה אותם מחדש כל פעם. בשביל התקווה הם מוכנים לשלם גם מחירים כבדים (מרואיין מור-יוסף, 28.11.2004).

לדבריו דווקא התקווה והנכונות לפשרה הן מחשבות הטבועות באדם באורח לא רציונלי כמעט. אף על פי שלנוכח המציאות, לטענתו, הציבור אמור היה להתנגד לכל תכנית הכוללת ויתורים, מתקשה מועצת יש"ע

לשכנע את הציבור היהודי-ישראלי בחוסר התועלת שבוויתור. אותו צורך "עיקשי" בתקווה, שאליו מתייחס יהושע מור-יוסף, ניכר גם בדבריהם של שני המרואיינים האחרים:

יוזמת זינבה, שאני אמרתי שאנחנו רוצים להביא הסכם, מודל להסכם, רצינו להביא הוכחה שיש גם פרטנר, בסוף מה שאנחנו הבאנו באמת, יותר מאשר שני הדברים האלו, זה שהבאנו תקווה (מרואיין בלטיאנסקי, 6.12.2004).

[זוהי] הפעם הראשונה שהציבור רואה התפתחות בערוץ הישראלי-פלסטיני שהיא יוזמה שלנו, היא מקובלת על מרבית הציבור, אנשים תולים בה תקווה (מרואיין מספר 3, 13.12.2004).

נראה שלמרות יעילותם של מסרי הפחד, ישנם מקרים שאין בהם די כדי להשיג שכנוע פוליטי וכדי לגבור על הצורך האנושי בתקווה. מסרים שתכליתם לעורר תקווה דורשים מעצם מהותם תנאים כגון ייצוג נפשי של מצבים עתידיים, יצירתיות, גמישות קוגניטיבית ונכונות ליטול סיכונים (Jarymowicz and Bar-Tal, 2006). קיומם של תנאים אלו אינו סביר בחברה הנתונה בסכסוך קשה וממושך. אך אפילו בחברה היהודית בישראל, לאחר ארבע שנים של אלימות קשה ושל קיפאון מדיני הסתמנו מגמות מפתיעות של תמיכה גוברת בויתורים לצורך השגת שלום ושל העלאת תכניות מדיניות מכיוונים פוליטיים שונים הכוללות ויתורים (Arian, 2003). סוגיית השלום, שהיא אחת האמונות המרכיבות את האתוס היהודי-ישראלי של הסכסוך (בר-טל, 2007), עונה על הצורך הטבעי בתקווה ובאופטימיות. השאיפה לתקווה מתבטאת גם בערך השלום, המהווה את אחד משני הערכים החשובים ביותר בעבור הציבור הישראלי. ערך זה מתבטא בהצהרות פוליטיות מאז מגילת העצמאות ועד היום ובשירי שלום המביעים את כמיהתו של הציבור הישראלי להגיע אליו (אריאן, 1999; Shamir and Shamir, 2000).

אפשר אפוא להציע ששילוב בין מסרים מעוררי תקווה לבין מסרים מעוררי פחד עשוי לשמש גורם משכנע לטובת יישוב סכסוכים בדרכי שלום ולטובת הוויתורים הנדרשים לשם כך. חוקרים בתחום הפוליטי מציעים כיוון מחשבה דומה: בלייט (Blight, 1990) גורס שמחשבה

קדימה ותחושת אחריות בתחום הפוליטי בשילוב עם פחד יובילו לתגובה הסתגלותית. נאדו ועמיתיו (Nadeau *et al.*, 1995) טוענים שרק השילוב בין תפיסת האיום לבין תחושת התקווה יכול להוביל לשינוי תפיסתי ולהתמודדות בונה, מפני שהשילוב בין תחושת האיום לבין היעדר תקווה יביא לחוסר בעניין ובלמידה, ואילו התקווה לבדה עלולה להביא לחשיבה חסרת תוחלת של משאלת לב (wishful thinking). מקומה של התקווה לצד הפחד ניכר גם בתאוריית הבשלות (Zartman, 2000), ולפיה צדדים לסכסוך יהיו מוכנים למשא ומתן רק כאשר בצד הפחד מאסון ממשמש ובא ובצד התפיסה של מבוני סתום כואב והדדי, הם יחוו גם תקווה להשגת פתרון מוסכם באמצעות משא ומתן. לשם ביסוס כיוון מחשבה זה יש לערוך מחקרים אמפיריים שיבדקו את השפעתם המשולבת של מסרי פחד ותקווה על פרטים בחברה הנתונה בסכסוך דמים מתמשך.

ייחוד המחקר ומגבלותיו

המחקר שהובא כמקרה מבחן לבדיקת תפקיד הפחד כחסם מפני יישוב סכסוכים או דווקא כאמצעי ליישום מוגבל בחלקו. המסמכים שנתחו נלקחו מפרק זמן של שנה ובחנו רק את הפן של מקור המסר אך לא את השפעת המסרים על דעת הקהל. עם זאת בהתבסס על המחקר המקיף שנעשה בנושא מסרי פחד בפסיכולוגיה, אפשר לקבוע כי מסרים שתוכנם כולל איום עשויים לעורר פחד בסבירות גבוהה בקרב שומעיהם. יתרה מזו, השנה שנבחרה לצורך איסוף חומרי המחקר ציינה נקודת זמן מכרעת בסכסוך הישראלי-פלסטיני: לאחר ארבע שנים של חזרה לעימות אלים הופיעו תכניות חדשות לגבי התוויית עתידו, שהביאו בו בזמן להשקעת מאמצים רבים מכל צדי הקשת כדי לגייס את דעת הקהל. הקשר זה בסכסוך סיפק הזדמנות ייחודית לבחון כיצד שחקנים פוליטיים המעוניינים לקדם את יישוב הסכסוך, להפחית מעוצמתו או למנוע התקדמות ליישובו השתמשו בפחד למטרותיהם. מחקרים נוספים שיערכו בעתיד יוכלו לבחון את השימוש בפחד כחסם מפני יישוב הסכסוך או כאמצעי ליישובו בהקשרים אחרים בסכסוך, בצד בחינת השפעת המסרים על דעת הקהל.

ד. סיכום ומחשבות לעתיד

מחקר זה, שעסק בסוגיה החשובה של שימוש בפחד בתעמולה פוליטית בישראל של שנות האלפיים, אפשר בחינה אמפירית של השאלה: האם יש הבדל בדרך שבה קבוצות פוליטיות ואידאולוגיות שונות עושות שימוש ברגש הפחד? המחקר העלה כי מקומם של מסרים הפונים לרגש הפחד היה מרכזי בכל קשת השיח הפוליטי, ולא נמצא אף לא מסמך אחד שבו נפקד מקומם. המחקר אישר אמנם את התפיסה המקובלת שלפיה הימין הפוליטי מנצל במידה רבה יותר את מסרי הפחד בהשוואה לשמאל הפוליטי, אך בניגוד לחלקה השני של תפיסה זו, שלפיה השמאל משתמש במסרים הפונים להיגיון, חשף המחקר שכל התכניות המדיניות הקצו מקום נכבד לפחד בין טיעוניהן. ממצאי המחקר מעוררים מחדש את סוגיית הקשר שנמצא בספרות בין פחד לבין נכונות לוותרים. הראיונות מעלים כי קשר זה ככל הנראה אינו חד-ממדי ודיכוטומי אלא מורכב יותר, וכי רגשות נוספים עשויים להתווסף למשוואה. כך למשל נראה שהתנגדות לוותרים אינה קשורה רק במידה רבה יותר של פחד אלא גם במידה מועטה של תקווה, ונראה שנכונות לוותרים אינה קשורה רק במידה מועטה של פחד אלא גם במידה רבה של תקווה. המחקר תרם גם להצגת תמונה רב-ממדית לגבי יכולתם של רגשות לשכנע בהקשר של יישוב סכסוכים באמצעות בחינה מעמיקה של ראיונות עם אישים קובעי מדיניות. כך נחשפו גישות מגוונות לגבי דרכי השכנוע שבהן נעשה שימוש והוצעו הסברים מגוונים לשימוש זה.

מסקנה נוספת העולה מן המחקר נוגעת לקשר בין מסרים מעוררי רגשות לבין דימוי ציבורי של תנועות פוליטיות. מצד אחד מגביר המחקר את המודעות לדרכים שבאמצעותן קבוצות פוליטיות מעצבות את דימוין בעיני הציבור. כך למשל באמצעות שימוש רב במסרים שהזכירו את האיום על קיומה היהודי של ישראל, ניכר שהשמאל הפוליטי בארץ מנסה לחזק את תדמיתו היהודית-ציונית. מצד אחר באמצעות שימוש במסרים מעוררי רגשות, ייתכן שקבוצות פוליטיות יכולות לשנות את תדמיתן הציבורית של תכניתן המדינית וכך לחזק את התמיכה בה.

מחקר זה מספק תמונת ראי למקומו ולתפקידו של הפחד בחיים החברתיים בישראל באמצעות ניתוח השיח הפוליטי. המחקר מלמד שיש התאמה רבה בין הנטייה הרגשית הדומיננטית בחברה לבין תוכני המסרים המשמשים בשיח הפוליטי המתנהל בה. המרוויינים במחקר טענו אמנם שהשימוש בפחד "נכפה עליהם" על ידי המציאות; אך שימוש זה אינו משקף רק את הפחדים הקיימים, אלא תורם גם לשימורם ולהעמקתם, ובכך עלול להכשיל פתרונות אפשריים. כפרטים בחברה הנתונה בסכסוך עיקש, עלינו להגביר את מודעותנו לשימוש הרב שעושות כל הקבוצות הפוליטיות בפחדים הקיימים בחברה ולהשפעתו על עתידנו. כפי שהוכיחו מחקרים שנעשו בחברה הישראלית ובחברות נוספות השקועות בסכסוכים קשים, הפחד מסייע אמנם להתמודד עם המציאות האלימה בסכסוך, אך עלול בתנאים מסוימים להיות מכשול קשה מפני תהליך יישוב הסכסוך. אפשרויות השכנוע הפוליטי שמספק הפחד נחשפו פעם נוספת במחקר הזה, שהצביע גם על מודעותם של שחקנים פוליטיים ליכולתם לרתום את הפחד לצרכיהם. "טבעיות" רגש הפחד, הקלות שבה אפשר לתפעל אותו והשפעתו הרבה על התודעה האנושית הופכות אותו לכלי זמין בידי שחקנים פוליטיים. עם זאת שיח המתבסס כולו או ברובו על מסרי פחד טומן בחובו בעיה מוסרית לא פשוטה. בייחוד אמור הדבר לגבי חברה השקועה זה שנים רבות בסכסוך עיקש, שבה מסרי פחד דומיננטיים המצטרפים לאבדן תקווה ולתחושת ייאוש עלולים לתרום להידרדרותה למחוזות אפלים. מתוך תובנות אלה ניתן לא רק להתנגד לשימוש ברגש הפחד ולשלול את קיומו, אלא אפשר גם לבחון דרכים להשתמש בו באופן מושכל ומדוד בשיח הפוליטי כדי לקדם את התנאים המאפשרים את יישוב הסכסוך. כך למשל אפשר להשתמש במסרי פחד המדגישים את מחיריו הגבוהים של הסכסוך ואת חוסר התוחלת שבהמשכו ואפשר לשלב מסרי פחד ותקווה שיעודדו את הציבור לאסוף מידע חדש שיאפשר לערוך שינויים בתפיסות הקיימות של היריב, של הסכסוך ושל הדרכים האפשריות לסיימו בדרכי שלום.

ה. מקורות

- אריאן, אשר, 1999. **ביטחון בצל איום: דעת קהל בישראל בשאלות של שלום ומלחמה**, תל-אביב: פפירוס.
- בחור-ניר, דיאנה ואבי כהן, 2003. "השר אלון: ביילין משת"פ; פניות למשטרה וליועץ המשפטי", **ידיעות אחרונות**, 14.10.03, אוחר ב- 1.5.2004 מתוך <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-2790862,00.html>
- ביילין, יוסי, 2004. "טוב הסכם מנסיגה" (4.3.04), אוחר ב-1.5.2004, מתוך <http://www.heskem.org.il/NewsMain.asp?id=39>
- , 2003. "הוכחנו שאפשר להגיע להסדר", **ידיעות אחרונות**, 15.10.2003.
- בן-דור, גבריאל, דפנה קנטי-נסים, ועירן הלפרין, 2008. **ההיבט החברתי של החוסן הלאומי**, ירושלים: כנס הרצליה, ינואר.
- בר-טל, דניאל, 2007. **לחיות עם הסכסוך: ניתוח פסיכולוגי-חברתי של החברה היהודית בישראל**, ירושלים: כרמל.
- בר-טל, דניאל, וקרן שרביט, 2005. "רעידת אדמה פסיכולוגית בחברה היהודית-ישראלית: שינוי עמדות בעקבות פסגת קמפ דיוויד והעימות האלים", בתוך יעקב בר-סימן-טוב (עורך), **הסכסוך הישראלי-פלסטיני: מתהליך שלום לעימות אלים 2005–2000**, ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל, עמ' 231–276.
- בר-סימן-טוב, יעקב, 2009. "ההתנתקות כהחמצת הזדמנות היסטורית לניהול ויישוב הסכסוך הישראלי-פלסטיני", הנ"ל (עורך), **תכנית ההתנתקות: הרעיון ושברו**, ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל, עמ' 197–219.
- בר-סימן-טוב, יעקב, וקובי מיכאל, 2005. "תכנית ההתנתקות הישראלית כאסטרטגיה לניהול סכסוך", בתוך יעקב בר-סימן-טוב (עורך), **הסכסוך הישראלי-פלסטיני: מתהליך שלום לעימות אלים 2005–2000**, ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל, עמ' 346–374.
- בר-סימן-טוב, יעקב, אפרים לביא, קובי מיכאל, ודניאל בר-טל, 2005. **העימות האלים הישראלי-פלסטיני 2004–2000: המעבר מיישוב סכסוך לניהול סכסוך**, ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.

גליקמן, אורי, 2005. "דובר מועצת יש"ע התפטר", **מעריב**, 16.1.2005, <http://www.nrg.co.il/online/1/ART/854/858.html>, מתוך 1.1.2007, אוחזר ב-1.1.2007, מתוך 1.1.2007, עירן, 2007. "פסיכולוגיה של שנאה בין-קבוצתית במערכות פוליטיות", עבודת דוקטור, אוניברסיטת חיפה. וולפספלד, גדי, וגבי וימן, 1999. "המאבק על סדר היום במערכת הבחירות 1996", **פוליטיקה** 4 : 9–26. יוזמת ז'נבה, ללא תאריך (א). "אודות היוזמה", אוחזר ב-1.5.2004, מתוך <http://www.heskem.org.il/aboute.asp> —, ללא תאריך (ב). "שאלות ותשובות", אוחזר ב-1.5.2004, מתוך <http://www.heskem.org.il/faq.asp> מועצת יש"ע, 2004. "די לשתיקת הכבשים" (נייר עמדה), **הצופה**, 15.3.2004. —, 2003. "ישראל מסייעת לשימור תשתית הטרור הפלשתינית" (נייר עמדה [חמ"ד]), 30.7.2003. מרמור, גלית, וגבי וימן, 2001. "הפנייה הרגשית בתעמולת הבחירות בישראל", **פוליטיקה** 7 : 63–77. מרקוס, יואל, 2004. "ארוחת בוקר עם שרון", **הארץ**, 6.2.2004. רוזלר, נמרוד, 2010. "פחד כחם וכמניע אפשרות ליישוב סכסוכים : דיון תיאורטי והמקרה הישראלי", בתוך יעקב בר-סימן-טוב (עורך), **חסמים לשלום בסכסוך הישראלי-פלסטיני**, ירושלים : מכון ירושלים לחקר ישראל, עמ' 129–157. רוט, ענת, 2005. **סוד הכוח : מועצת יש"ע ומאבקה בגדר ההפרדה ובתכנית ההתנתקות**, ירושלים : המכון הישראלי לדמוקרטיה. שלום, סילבן, 2004. "הודעת שר החוץ בנושא תכנית ההתנתקות של ראש הממשלה", 19.4.04, אוחזר ב-1.5.2004, מתוך <http://www.mfa.gov.il/MFAHeb/Foreign+Minister/Interviews+and+speeches/statement%20by%20silvan%20shalom%20190404> שקדי, אשר, 2003. **מילים המנסות לגעת : מחקר איכותני – תיאוריה ויישום**, תל-אביב : רמות – אוניברסיטת תל-אביב. שרון, אריאל, 2003. נאום שרון בכנס הרצליה, **הארץ**, 19.12.2003.

Arian, Asher, 2003. *Israeli Public Opinion on National Security 2003* (Memorandum No. 67, October), Tel Aviv: Tel Aviv University, Jaffe Center for Strategic Studies.

—, 2002. *Israeli Public Opinion on National Security 2002* (Memorandum No. 61, July), Tel Aviv: Tel Aviv University, Jaffe Center for Strategic Studies.

המכון ליחסים בינלאומיים ע"ש לאונרד דייוויס

—, 2001. *Israeli Public Opinion on National Security 2001* (Memorandum No. 60, August), Tel Aviv: Tel Aviv University, Jaffe Center for Strategic Studies.

Arkes, Hadley, 1993. "Can Emotion Supply the Place of Reason?", in George E. Marcus and Russel L. Hanson (eds.), *Reconsidering the Democratic Public*, University Park: Pennsylvania State University Press, pp. 287–305.

Barak, Oren, 2007. "Dilemmas of Security in Iraq", *Security Dialogue* 38 (4): 455–475.

Barbalet, Jack M., 1998. *Emotion, Social Theory, and Social Structure: A Macrosociological Approach*, Cambridge: Cambridge University Press.

Bar-Siman-Tov, Yaacov, 2001. "Adaptation and Learning in Conflict Management, Reduction, and Resolution", *Davis Occasional Papers no. 90*, Jerusalem: The Leonard Davis Institute.

Bar-Tal, Daniel, 2001. "Why Does Fear Override Hope in Societies Engulfed by Intractable Conflict, as it Does in the Israeli Society?", *Political Psychology* 22: 601–627.

Bar-Tal, Daniel, Eran Halperin, and Joseph de Rivera, 2007. "Collective Emotions in Conflict: Societal Implications", *Journal of Social Issues* 63 (2): 441–460.

Bar-Tal, Daniel, Dan Jacobson, and Aharon Klieman (eds.), 1998. *Security Concerns: Insights from the Israeli Experience*, Stamford: JAI Press.

Bar-Tal, Daniel, Anat Zafran, and E. Almog, 2000. *The Antecedents and Effects of Collective Orientation of Hope and Fear in Israel*, Unpublished manuscript, Tel Aviv University.

Blight, James G., 1990. *The Shattered Crystal Ball: Fear and Learning in the Cuban Missile Crisis*, Savage, MD: Rowman and Littlefield.

Brader, Ted, 2005. "Striking a Responsive Chord: How Political Ads Motivate and Persuade Voters by Appealing to Emotions", *American Journal of Political Science* 49 (2): 388–405.

Callan, Eamon, 1997. *Creating Citizens: Political Education and Liberal Democracy*, Oxford: Calrendon Press.

Campbell, David, 1998. *Writing Security: United States and Foreign Policy and the Politics of Identity*, Manchester: Manchester University Press (revised ed.).

Corradi, Juan E., Patricia Weiss Fagen, and Manuel Antonio Garretón (eds.), 1992. *Fear at the Edge: State Terror and Resistance in Latin America*, Berkeley: University of California Press, pp. 1–10.

Crawford, Neta C., 2000. "The Passion of World Politics: Propositions on Emotion and Emotional Relationships", *International Security* 24 (4): 116–156.

Darwin, Charles, [1872] 1965. *The Expression of the Emotion in Man and Animals*, Chicago: University of Chicago Press.

de Hoog, Natascha, Wolfgang Stroebe, and John B. F. de Wit, 2007. "The Impact of Vulnerability to and Severity of a Health Risk on Processing and Acceptance of Fear Arousing Communications: A Meta-Analysis", *Review of General Psychology* 11 (3): 258–285.

de Rivera, Joseph, 1992. "Emotional Climate: Social Structure and Emotional Dynamics", in Kenneth T. Strongman (ed.), *International Review of Studies on Emotion* (Vol. 2), New York: John Wiley, pp. 199–218.

Dillard, James P., 1994. "Rethinking the Study of Fear Appeals: An Emotional Perspective", *Communication Theory* 4: 295–323.

Duckitt, John, and Kirstin Fisher, 2003. "The Impact of Social Threat on Worldview and Ideological Attitudes", *Political Psychology* 24: 199–222.

Feldman, Stanley, and Karen Stenner, 1997. "Perceived Threat and Authoritarianism", *Psychological Psychology* 18: 741–770.

Gordon, Carol, and Asher Arian, 2001. "Threat and Decision Making", *Journal of Conflict Resolution* 45: 196–215.

Gray, Jeffrey Alan, 1987. *The Psychology of Fear and Stress* (2nd ed.), Cambridge: Cambridge University Press.

Green, Linda, 1994. "Fear as a Way of Life", *Cultural Anthropology* 9: 227–256.

Gullone, Eleonora, 2000. "The Development of Normal Fear: A Century of Research", *Clinical Psychology Review* 20: 429–451.

Hafez, Mohammed M., and Joseph M. Hatfield, 2006. "Do Targeted Assassinations Work? A Multivariate Analysis of Israel's Controversial Tactic During Al-Aqsa Uprising", *Studies in Conflict and Terrorism* 29 (4): 359–382.

Halperin, Eran, Daniel Bar-Tal, Rafi Nets-Zehngut, and Erga Drori, 2008. "Emotions in Conflict: Correlates of Fear and Hope in the Israeli-Jewish Society", *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology* 14 (3): 233–258.

Higbee, Kenneth L., 1969. "Fifteen Years of Fear Arousal: Research on Threat Appeals: 1953–1968", *Psychological Bulletin* 72: 426–444.

Hobbes, Thomas, [1651] 1986. *Leviathan*, New York: Penguin.

Hochschild, Arlie Russell, 1979. "Emotion Work, Feeling Rules, and Social Structure," *The American Journal of Sociology* 85: 551–575.

Huberman, Michael A., and Matthew B. Miles, 1994. "Data Management and Analysis Methods", in Norman K. Denzin., and Yvonna S. Lincoln (eds.), *Handbook of Qualitative Research*, Thousand Oaks, CA: Sage, pp. 428–444.

Huddy, Leonie, Stanley Feldman, Theresa Capelos, and Colin Provost, 2002. "The Consequences of Terrorism: Disentangling the Effects of Personal and National Threat", *Political Psychology* 23 (3): 485–509.

Janis, Irving L., and Leon Mann, 1977. *Decision Making: A Psychological Analysis of Conflict, Choice, and Commitment*, New York: Free Press.

Janis, Irving L., and Seymour Feshbach, 1953. "Effects of Fear Arousing Communication", *Journal of Abnormal and Social Psychology* 48: 78–92.

Jarymowicz, Maria, and Daniel Bar-Tal, 2006. "The Dominance of Fear Over Hope in the Lives of Individuals and Collectives", *European Journal of Social Psychology* 36: 367–392.

Jost, John T., Jack Glaser, Arie W. Kruglanski, and Frank J. Sulloway, 2003. "Political Conservatism as Motivated Social Cognition", *Psychological Bulletin* 129 (3): 339–375.

Klar, Yechiel, Dan Zakay, and Keren Sharvit, 2002. "'If I Don't Get Blown Up...': Realism in Face of Terrorism in an Israeli Nationwide Sample", *Risk Decision and Policy* 7: 203–219.

Krippendorff, Klaus, 2004. *Content Analysis: An Introduction to its Methodology* (2nd ed.), Thousand Oaks, CA: Sage.

Lake, David A., and Donald Rothchild (eds.), 1998. *The International Spread of Ethnic Conflict: Fear, Diffusion, and Escalation*, Princeton: Princeton University Press.

Lebow, Richard N., 2005. "Reason, Emotion and Cooperation", *International Politics* 42: 283–313.

LeDoux, Joseph E., 1996. *The Emotional brain: The Mysterious Underpinnings of Emotional Life*, New York: Touchstone.

Leventhal, Howard, 1970. "Findings and Theory in the Study of Fear Communications", in Leonard Berkowitz (ed.), *Advances*

in *Experimental Social Psychology* (Vol. 5), New York: Academic Press, pp. 119–186.

Levy, Jack S., 1994. “Learning and Foreign Policy: Sweeping a Conceptual Minefield”, *International Organization* 48: 279–312.

Maoz, Ifat, and Clark McCauley, 2009. “Psychological Correlates of Support for Compromise: A Polling Study of Jewish-Israeli Attitudes towards Solutions to the Israeli-Palestinian Conflict”, *Political Psychology* 26: 791–807.

—, 2005. “Threat Perceptions and Feelings as Predictors of Jewish-Israeli Support for Compromise with Palestinians”, *Journal of Peace Research* 46 (4): 525–539.

Marcus, George E., and Michael B. MacKuen, 1993. “Anxiety, Enthusiasm, and the Vote: The Emotional Underpinnings of Learning and Involvement during Presidential Campaigns”, *American Political Science Review* 87: 672–685.

Markus, Hazel Rose, and Shinobu Kitayama (eds.), 1994. “The Cultural Shaping of Emotion: A Conceptual Framework”, *Emotion and Culture: Empirical Studies of Mutual Influence*, Washington, DC: American Psychological Association, pp. 339–351.

Mearsheimer, John J., 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*, New York: W. W. Norton.

Mitzen, Jennifer, 2006. “Ontological Security in World Politics: State Identity and the Security Dilemma”, *European Journal of International Relations* 12 (3): 341–370.

Morgenthau, Hans J., 1985. *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*, New York: Knopf (6th ed.).

Mueller, John, 2000. “The Banality of Ethnic War”, *International Security* 25 (1): 42–70.

Nadeau, Richard, Richard G. Niemi, and Timothy Amato, 1995. "Emotions, Issue Importance, and Political Learning", *American Journal of Political Science* 39 (3): 558–574.

Öhman, Arne, 2008. "Fear and Anxiety: Overlaps and Dissociations", in Michael Lewis, Jeannette M. Haviland-Jones and Lisa Feldman Barrett (eds.), *Handbook of Emotions* (3rd ed.), New York: The Guilford Press, pp. 709–729.

Paez, Dario, 2006. *Emotional Responses and Attitudes to the Peace Talks with E.T.A.*, Unpublished manuscript.

Petersen, Roger Dale, 2002. *Understanding Ethnic Violence: Fear, Hatred, and Resentment in Twentieth Century Eastern Europe*, Cambridge: Cambridge University Press.

Posen, Barry R., 1993. "The Security Dilemma and Ethnic Conflict", in Michael E. Brown (ed.), *Ethnic Conflict and International Security*, Princeton, NJ: Princeton University Press, pp. 103–124.

Rogers, Ronald W., 1975. "A Protection Motivation Theory of Fear Appeals and Attitude Change", *The Journal of Psychology* 91: 93–114.

Roseman, Ira J., Ann Aliko Antoniou, and Paul E. Jose, 1996. "Appraisal Determinants of Emotions: Constructing a More Accurate and Comprehensive Theory", *Cognition and Emotion* 10 (3): 241–277.

Rosler, N., 2008. "Political Leaders' Roles and Rhetoric in Intractable Conflict and its Settlement Process: A Preliminary Model", *Annual Meeting of ISPP*, July, Paris, France.

Scherer, Klaus R., 1997. "Profiles of Emotion Antecedent Appraisal: Testing Theoretical Predictions Across Cultures", *Cognition and Emotion* 11(2): 113–150.

Scruton, David L. (ed.), 1986. "The Anthropology of an Emotion", *Sociophobics: The Anthropology of Fear*, Boulder: Westview Press, pp. 7–50.

Shamir, Jacob, and Michal Shamir, 2000. *The Anatomy of Public Opinion*, Ann Arbor: The University of Michigan Press.

Smith, Craig A. and Pheobe C. Ellsworth, 1985. "Patterns of Cognitive Appraisal in Emotions", *Journal of Personality and Social Psychology* 48 (4): 813–838.

Stephan, Walter S., and Cookie White Stephan, 2000. "An Integrated Threat Theory of Prejudice", in Stuart Oskamp (ed.), *Reducing Prejudice and Discrimination*, Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum, pp. 23–45.

Stone, Russell A., 1982. *Social Change in Israel: Attitudes and Events 1967–1979*, New York: Praeger.

Thucydides, [431 B.C.] 1986. *History of the Peloponnesian War*, New York: Penguin.

Torgovnik, Efraim, 2000. "Strategies Under a New Electoral System: The Labor Party in the 1996 Israeli Elections", *Party Politics* 6: 95–106.

Waltz, Kenneth N., 1979. *Theory of International Politics*, New York: Random House.

Weber, Robert P., 1990. *Basic Content Analysis*, Newbury Park: Sage.

Zakay, Dan, Yechiel Klar, and Keren Sharvit, 2002. "Jewish Israelis on the 'Right of Return': Growing Awareness of the Issue's Importance", *Palestine-Israel Journal* 9: 58–66.

Zartman, I. Willia, 2000. "Ripeness: The Hurting Stalemate and Beyond", in Paul C. Stern and Daniel Druckman (eds.), *International Conflict Resolution after the Cold War*, Washington: National Academy Press, pp. 225–250.

The Leonard Davis Institute for International Relations was established in 1972. As the only research institute in Israel dedicated solely to international affairs, the Institute plans its programs in accordance with three broad aims:

- To promote scientific research in the theory of international relations, adopting abroad interdisciplinary perspective aimed at the entire spectrum of the discipline.
- To present the universal themes of international politics to the Israeli public, thereby enhancing the national discourse on these matters.
- To put the Institute's expertise and consulting capability at the service of national institutions conducting the security and foreign affairs of Israel.

The Leonard Davis Institute has long served as a center where researchers from the International Relations, Political Science, and relate departments at the Hebrew University, as well as at other Israeli universities and academic centers, can develop and coordinate research programs. To this end, the Institute is by its nature and statues an interfaculty and interdisciplinary body, though formally anchored in the Faculty of Social Sciences.

The Institute's programs aim at deepening our understanding of Israel's foreign relations and diplomacy, Middle Eastern affairs, and the subject of world order.

This embraces, particularly, the critical choices that Israel faces as part of the international community, in such domains as international economic relations, the environment, human rights, global security and conflict resolution, and international organizations.

The Leonard Davis Institute for International Relations
The Hebrew University of Jerusalem
Alfred Davis (Truman) Building, Mount Scopus, Jerusalem 91905, Israel

המכון ליחסים בינלאומיים ע"ש לאונרד דיוויס הוקם באוניברסיטה העברית בשנת 1972.

המכון שם לו למטרה לעודד מחקרים בתחום היחסים הבינלאומיים על כל ענפיו מתוך ראייה בין תחומית רחבה, לפתח שיטות של ייעוץ והערכה היכולות לסייע בקבלת החלטות בתחום המדיני, ולהביא סוגיות מרכזיות בפוליטיקה הבינלאומית ומדיניות החוץ של ישראל אל הציבור הרחב כדי לטפח את השיח בהן.

המכון מעניק מלגות מחקר לתלמידים לתארים מתקדמים ולסגל של האוניברסיטה העברית בירושלים, מנהל פרויקטים מחקריים ומקיים פעילות ציבורית מגוונת הכוללת כינוסים

מדעיים, סדנאות וימי עיון בסוגיות מרכזיות העומדות על סדר היום הלאומי.

המכון מפרסם מאמרים וספרים בעברית ובאנגלית ומוציא לאור את כתב העת פוליטיקה. רשימה מלאה של הפרסומים אפשר לראות באתר או להשיג ישירות מהמכון.

המכון ליחסים בינלאומיים ע"ש לאונרד דיוויס
האוניברסיטה העברית בירושלים

בניין אלפרד דיוויס (טרומן), קמפוס הר הצופים, ירושלים 91905